

Univerzita Karlova

Filozofická fakulta

Ústav obecné lingvistiky

Bakalářská práce

Lukáš Jiříčka

**„Tradici navzdory“ – možnost výskytu některých českých
předložek na pozici následující komplementu**

The ability of some Czech prepositions to follow their complement

Prohlášení:

Prohlašuji, že jsem bakalářskou práci vypracoval samostatně, že jsem řádně citoval všechny použité prameny a literaturu a že práce nebyla využita v rámci jiného vysokoškolského studia či k získání jiného nebo stejného titulu.

V Praze, dne 29. 4. 2021

Lukáš Jiříčka

Poděkování:

Na tomto místě bych rád poděkoval svému vedoucímu, PhDr. Jiřímu Miličkovi, Ph.D., nejen za nedocenitelné a všestranné rady a připomínky k mé práci i metodologii, ale i za vstřícný přístup, trpělivost a pohotové reakce na mé dotazy. Poděkování patří také doc. Mirjam Friedové, Ph.D., a Mgr. Viktoru Elšíkovi, Ph.D., jejichž rady a postřehy mi před začátkem prací na této studii byly důležitým zdrojem inspirace i ukazatelem směru, kterým se při bádání vydat. Alanu Libertovi, PhD., a doc. Donaldu Francisi Reindlovi, PhD., jsem zavázán za to, že mi ochotně vypomohli v pandemické situaci, která značně komplikuje hledání relevantní literatury, a byli se se mnou ochotni podělit o výsledky své vědecké práce. A v neposlední řadě musím poděkovat své rodině, své manželce především, protože bez její neutuchající psychické podpory by tato práce vznikla jen stěží.

Klíčová slova

prepozice, ambipozice, syntax, korpusová lingvistika, čeština, slovní druhy, kategorie

Key words

prepositions, ambipositions, syntax, corpus linguistics, Czech, parts of speech, categories

Abstrakt

Bakalářská práce si klade za cíl blíže prozkoumat mnohdy opomíjenou problematiku možnosti postpozičního užívání některých českých prepozic (které je tak vhodnější považovat za ambipozice). V prvních kapitolách představuje tradiční pohled uplatňovaný v popisech češtiny, proti němuž se pokouší argumentovat a který kontrastuje s komentovanými autentickými daty z korpusu českých textů SYN2020. Následně se práce pokouší vymezit možný (pilotní) seznam českých ambipozic a provést několik úvodních korpusových sond zaměřených na jejich kolokabilitu a produktivitu (za využití asociačních měr) a typy textů, v nichž se vyskytují (na základě dostupných metadat, jimiž jsou texty korpusu značeny). Nakonec je ve stručnosti představeno několik směrů, jimiž by se mohl ubírat budoucí výzkum tohoto jevu.

Abstract

This bachelor thesis aims to provide initial insights into the phenomenon of Czech ambipositions, as the possibility of their existence tends to be overlooked, if not downright rejected. The early chapters introduce the traditional line of thought standardly applied in the analysis of Czech and provide commentary and authentic corpus-sourced examples (from SYN2020) to argue against it. In the following chapters, an attempt to create a tentative list of Czech ambipositions is made, alongside some initial observations and simple corpus studies. This way, several aspects, such as the possible motivation of speakers to postpone these ambipositions, the productivity of this way of using the adpositions or the impact of genre or source language, are examined briefly, before the thesis moves on to suggest some possible ways of studying the subject matter further.

Obsah

1	Úvod	8
2	Základní vymezení termínů	10
2.1	Neostrá hranice mezi adpozicemi a adverbii	11
3	Stav popisu problematiky v českých gramatikách a příručkách	15
3.1	České mluvnice	15
3.2	Slovníky	18
4	Argumenty pro ambipoziční analýzu a možné výzkumné otázky	21
4.1	Komentované příklady výskytů prepozic v postpozici.....	21
4.2	Situace popisu postpozic či ambipozic v angličtině	26
4.3	Rozdíly mezi adpozicemi.....	30
4.4	Možné výzkumné otázky.....	32
5	Sběr dat pro následnou analýzu	33
5.1	Podklady a východiska pro sestavení seznamu možných ambipozic	34
5.1.1	„Obyčejné“ a vokalizované prepozice	36
5.1.2	Víceslovné adpozice	38
5.1.3	Přechodníky.....	39
5.1.4	Identifikace ambipozic – operacionalizace	41
5.2	České ambipozice (a cirkumpozice).....	45
5.2.1	Nezařazené adpozice	45
5.2.2	Navzdory.....	49
5.2.3	Napospas	49
5.2.4	Naproti, vstříc.....	50
5.2.5	(Ne)vyjímaje, (ne)počítaje.....	52
5.2.6	Počínaje, začínaje, konče.....	53
5.2.7	Blízko, blíže, nejbliže.....	54
5.2.8	Nemluvě o, nehledě na.....	55
5.2.9	Společné rysy českých ambipozic	55

6	Kontexty výskytu a motivace mluvčích	57
6.1	Kontexty výskytu a produktivita.....	57
<i>6.1.1</i>	<i>Navzdory.....</i>	<i>59</i>
<i>6.1.2</i>	<i>Napospas</i>	<i>60</i>
<i>6.1.3</i>	<i>Naproti.....</i>	<i>60</i>
<i>6.1.4</i>	<i>Vstříc.....</i>	<i>61</i>
<i>6.1.5</i>	<i>(Ne)vyjímaje</i>	<i>62</i>
<i>6.1.6</i>	<i>(Ne)počítaje</i>	<i>62</i>
<i>6.1.7</i>	<i>Počínaje, začínaje, konče.....</i>	<i>62</i>
<i>6.1.8</i>	<i>Blízko, blíže, nejbliže.....</i>	<i>63</i>
<i>6.1.9</i>	<i>Nemluvě o.....</i>	<i>64</i>
<i>6.1.10</i>	<i>Shrnutí.....</i>	<i>65</i>
6.2	Analýza metadat	65
6.3	Výzkum ambipozic a radial category profiling	70
6.4	Aktuální členění větné	72
7	Možná zaměření budoucího výzkumu	73
8	Závěr	76
	Seznam použité literatury, zdrojů a nástrojů	77
	Seznam obrázků.....	81
	Seznam tabulek.....	82
	Seznam zkratk.....	83

1 Úvod

Čeština bývá tradičně považována za jazyk, v jehož systému z adpozic figurují prepozice, nikoliv však postpozice či případně ambipozice (jak se pokusíme ilustrovat ve třetí kapitole). V této práci se zmíněné tvrzení pokusíme konfrontovat s korpusovými daty a představit důvody, proč se domníváme, že by bylo toto stanovisko vhodné přehodnotit. Na základě získaných dat se také budeme snažit nastínit několik možných oblastí výzkumu tohoto v české literatuře dosud málo probádaného fenoménu¹.

Jsmo toho názoru, že přílišné lpění na vymezování jednoznačně definovaných slovnědruhových skupin může vést k zastření některých syntaktických vztahů a potenciálně i typologických souvislostí. Souhlasíme tak s novějšími přístupy ke kategorizaci v tom, že se jako praktičtější jeví nekoncepovat tyto kategorie jako kategorie klasické, vymezené výčtem plošně sdílených vlastností², ale spíše na ně nazírat jako na kategorie jistým způsobem „odstupňované“ a příslušnost k nim – či lépe míru příslušnosti – vnímat s přihlédnutím k faktorům, jako je podobnost s centrálními, prototypickými členy³.

Je třeba se smířit s tím, že některé prvky existují kdesi na pomezí. Binární rozhodování, zda něco do určité kategorie patří či nepatří, podle nás nestačí k popisu hraničních jevů a méně konformních prvků a může vést právě k tendenci přehlížet specifika méně prototypických zástupců. Nevoláme po úplné rezignaci na jakékoliv snahy hledat podobné rysy mezi prvky na škále. Pouze se chceme vymezit proti snaze přizpůsobovat popis jazyka představám o něm na úkor přizpůsobování představ o jazyce pozorováním a autentickým datům.

Naše úvahy vycházejí z intuice a pozorování jazykového chování lexému „navzdory“, kvůli jehož syntaktickým vlastnostem máme důvod se domnívat, že se při popisu češtiny dá o některých předložkách hovořit jako o ambipozicích – jakkoliv může jít o jev marginální. Tradiční popis češtiny však s tímto pojmem (ani s jeho ekvivalenty) neoperuje a ve chvílích, kdy podle nás dochází k postpozicičnímu užití prepozice, sahá –

¹ Nejsme si vědomi toho, že by se někdo českým ambipozicím věnoval nad rámec letmých zmínek a nedomníváme se, že by jejich existence byla všeobecně přijímaná. Takové zmínky lze najít např. v *Kapitolách z koncepce Akademického slovníku současné češtiny* (Kochová, Opavská et al. 2016, viz níže) či v Petkevičově článku (2013, s. 72), který se věnuje automatickému rozpoznávání dativu.

² Blíže vysvětluje například Lakoff (1990).

³ Vycházíme zde z klasifikační teorie prototypů tak, jak ji představila Rosch (viz např. Rosch 1977).

a domníváme se, že zbytečně – po adverbialní analýze. Téma adverbii homonymních s předložkami si jistě zaslouží bližší pozornost, což ostatně zmiňují (mimo jiné právě v souvislosti se slovem „navzdory“) již například Sláma a Štěpánková ve svém článku o valenci adverbii (2019, s. 167)⁴.

Svou analýzu ovšem samozřejmě nechceme budovat čistě na principu introspekce. Na pozadí slova „navzdory“ tedy sice budeme zpočátku prezentovat myšlenky a impulzy, které vedly k napsání této práce, pokusíme se ale pro tyto účely maximálně využívat autentických dat získaných z korpusu a v pozdějších kapitolách se od teoretické obhajoby stanoviska zcela přesuneme k praktickému vyhodnocování získaných údajů a pokusíme se tematiku prozkoumat komplexněji, v souvislostech a pod menším vlivem našich vlastních představ o jazyce.

Tato práce na druhou stranu nemá ambice ani prostor popsat problematiku v úplnosti a do co největších detailů. Jejím záměrem je spíše připravit půdu navazujícím obsáhlejším a hlubším výzkumům – poukázat na opomíjenou vlastnost některých prepozic, která nabízí pozoruhodné podněty k zamyšlení i budoucímu zkoumání, a provést úvodní korpusovou sondu se zaměřením na několik zajímavých otázek, které se v této souvislosti nabízejí.

⁴ Ačkoliv se samotný článek těmto slovům nevěnuje, poznamenávají autoři v jeho závěru, že by bylo vhodné blíže se na ně zaměřit. Nehovoří však přímo o tendencích k postponování a vedle slova „navzdory“ zmiňují i slovo „kolem“, u kterého jsme v našich datech tyto tendence nepozorovali. Půjde tedy pravděpodobně o poznámku obecnějšího charakteru mířenou na adpozice homonymní s adverbii (k problematice rozlišování mezi oběma třídami viz níže).

2 Základní vymezení termínů

Při svém popisu budeme vycházet primárně z Hagègovy monografie věnované adpozicím a z popisů v českých mluvnicích. Hagège svou definici samotného pojmu „adpozice“ navrhuje ve druhé kapitole knihy:

“An adposition (Adp) is an unanalysable or analysable grammatical word constituting an adpositional phrase (Adp-phrase) with a term that it puts in relationship, like case affixes, with another linguistic unit, by marking the grammatical and semantic links between them.”
(Hagège 2010, s. 8)

Mluvnice češtiny (dále MČ) pak ve svém druhém svazku (MČ 2) definuje konkrétně předložky následovně:

„Nezákladní slovní druh předložky (prepozice) je tvořen třídami funkčně i sémanticky nesamostatných morfémových útvarů, které specifikují a modifikují pád substantiva a jeho funkčních ekvivalentů a spolu s ním se podílejí na výstavbě stavby textu.“ (Komárek et al. 1986, s. 197)

A dále:

„Funkcí předložek je zprostředkovat vztah dominujícího slovesného nebo jmenného významu s dominovaným významem jmenným.“ (Komárek et al. 1986, s. 198)

První svazek *Mluvnice současné češtiny* (dále MSC, resp. MČ 1) definuje prepozice takto:

„Předložky jsou neohebný a významově nesamostatný (synsémantický) slovní druh. Pojí se ke jménům (...) v různých pádech (kromě vokativu), vyjadřují vztah k jejich řídicím větným členům a podílejí se tak na vytváření syntaktických i jiných významů. Někdy se mohou pojít i k jiným slovním druhům (...), případně mohou v textu v rámci frazémů vystupovat i bez následujícího substantiva.“ (Cvrček et al. 2015, s. 332–333)

Všechny výše uvedené popisy se tedy shodují na tom, že adpozice (či v českých publikacích konkrétněji předložky) nějakým způsobem vyjadřují či zprostředkovávají vztah dvou jednotek – svého komplementu a jeho řídicího členu (který bývá, ale nemusí být sloveso). Jemnější dělení v rámci této třídy pak vyčleňuje typy adpozic podle jejich polohy vzhledem ke komplementu:

„[The governed term] is generally located, depending on the language, either before the Adp, in which case the Adp is a postposition (Po) and the whole phrase is a postpositional phrase, or after it, in which case the Adp is a preposition (Pr) and the whole phrase is a prepositional phrase, although there are other less frequent possibilities.“ (Hagège 2010, s. 8)

Těmito „jinými, méně častými“ typy adpozic jsou například ambipozice⁵ (adpozice, které mohou být anteponovány i postponovány) či cirkumpozice (adpozice skládající se z více částí, přičemž jedna je anteponována a druhá postponována) (Hagège 2010, s. 114–124).

Právě pojem „ambipozice“ je pro náš výzkum klíčový. Jejich existence v češtině zdaleka není (jak demonstrujeme v následující kapitole) univerzálně přijímaná. Domníváme se, že tato skutečnost může souviset i s relativně nízkou frekvencí jejich výskytu v postpozici (viz kapitolu 5). Samotná možnost takových užití (kterou se pokusíme ukázat na příkladech v kapitole 4) však podle nás svědčí o vhodnosti termínu pro účely popisu některých českých adpozic.

2.1 Neostrá hranice mezi adpozicemi a adverbii

Hagège hovoří o těsném vztahu adpozic a adverbii, z něhož vyplývá i neostrost hranice mezi oběma kategoriemi. Tato část je pro nás obzvláště zajímavá kvůli autorovým poznámkám k tomu, že řada prací tuto skutečnost (vyplývající i z diachronních faktorů) reflektuje tím, že adpozice klasifikuje jako „tranzitivní adverbia“, případně naopak adverbia jako „intransitivní prepozice“, pročež někteří autoři – Hagège zmiňuje např. Jespersena – nevidí důvod tyto třídy oddělovat, stejně jako se od sebe běžně neoddělují tranzitivní a intransitivní verba (Hagège 2010, s. 52–53).

Pro kontext – MSC¹ 1 definuje adverbia jako:

„(...) plnovýznamový (autosémantický) slovní druh (...), který se neskloňuje ani nečasuje. Vyjadřují okolnosti dějů označovaných slovesy (...) nebo okolnosti vlastností vyjádřených přídavnými jmény (...), případně okolnosti jiných okolností vyjádřených příslovci (...). Jako přívlástek neshodný mohou také rozvíjet podstatná jména (...).“ (Cvrček et al. 2015, s. 323)

Ve chvíli, kdy zavrhneme přísnou distinkci na základě tranzitivity a intransitivity, začne být rozlišování mezi oběma dosud užívanými kategoriemi snahou poměrně

⁵ Hagège se – stejně jako my – přiklání k tomuto termínu, přičemž zmiňuje i několik dalších, nepříliš rozšířených, které lze v literatuře nalézt. Patří mezi ně například „alterpozice“ či „bipozice“ (2010, s. 114).

problematickou. Na jednu stranu působí například slova „pod“ a „rychle“ na první pohled velmi rozdílně, na stranu druhou mohou předložkové fráze jako celky stejně tak dobře plnit adverbiální funkci⁶ – v následujících dvou větách z korpusu SYN2020 například jak konstrukce „vedle tvého obchodu“, tak i samostatně užitý lexém „vedle“ specifikují místní údaj:

(1) Bydlí hned vedle mámy a táty.

(2) Felix totiž bydlí hned vedle.

Ve specifických kontextech by významy obou vět mohly dokonce být velmi podobné, takřka totožné. Připustíme-li tedy možnost existence intranzitivních prepozic či tranzitivních adverbii, na základě čeho chceme posuzovat, kde přesně vést hranici mezi oběma skupinami?

Problému užívání tranzitivity k vymezení třídy adpozic se dále věnuje například Libert (2013, s. 93–95). Zmiňuje několik autorů, kteří tranzitivitu samu o sobě považují za dostatečné kritérium k vedení hranice. Cituje například Gelderen, jež o samostatně užitých slovech připomínajících prepozice píše, že:

„In such cases, these words are considered adverbs, not prepositions. The difference between prepositions and adverbs is that prepositions come before the nouns they relate to and that adverbs are on their own.“ (Gelderen 2010, s. 15)

Z autorů, jejichž práce citujeme v pozdějších kapitolách, můžeme v tomto kontextu zmínit i např. Reindla. Také Reindl podle všeho považuje tranzitivitu⁷ za výrazný znak adpozicionálnosti, jak lze pozorovat na jeho analýze ambipozic ve slovinštině (když se snaží vymezit proti jejich tradičnímu adverbiálnímu značení):

„The most powerful test, however, may be that of case assignment. In languages with overt case morphology, postpositions will assign case to their arguments, whereas adverbs will not.“ (Reindl 2001, s. 87)

⁶ Srov. způsob, jakým zachycuje (resp. nezachycuje) anotace korpusů PDT adpozice na tzv. „tektogramatické rovině“ – viz podkapitolu 3.1.

⁷ Autor nehovoří o tranzitivitě jako takové, ale o přiřazování pádů, které ovšem ze syntaktických vztahů vychází. Toto tvrzení je nicméně interpretací, nikoliv reprezentací jeho stanoviska.

Libert sám takový pohled na tranzitivitu nesdílí (z podobných důvodů jako Jespersen, který ovšem zcela zavrhuje samotnou distinkci mezi adpozicemi a adverbií⁸).

Skutečně je otázkou, zda je kritérium tranzitivity samo o sobě možné považovat za dostačující rozlišující znak. Hagège přímo zmiňuje příklady, kdy jsou adpozice v různých jazycích užity intranzitivně (například pokud je komplement vyvoditelný z kontextu), z jeho příkladů uveďme anglické „he was in“ (2010, s. 52). Podle MSC 1 české předločky mohou být v idiomatických konstrukcích užity bez komplementu (viz výše). Stejně tak se někteří autoři domnívají, že nelze striktně hovořit o plošné intranzitivitě adverbií⁹ (viz Sláma a Štěpánková 2019). A konečně je tu již zmíněná otázka, zda je opodstatněné třídit lexémy podle tranzitivity, když tak nečiníme například u sloves.

Domníváme se, že tyto rozkolísané tendence samy o sobě hovoří proti snahám vměstnat každé slovo do přesně vymezené kategorie a demonstrují, v čem tkví slabiny takového přístupu.

Zdařile podle nás tuto myšlenku formuluje Lee, když se vyjadřuje ke klasifikaci anglických slov jako „aboard“, „abroad“, „here“ či „away“, která srovnává s adverbií končícími afixem „-ly“ (jež považuje za prototypičtější):

„I will argue here that the question of whether these words (...) are prepositions or adverbs is in fact an unanswerable question, since it is based on an assumption that generative theory has taken over from traditional grammar — namely, that there is a finite set of discrete word classes, such that all words in the language are unambiguously assigned to one class or another (...). Instead, I will argue that these words are problematic because the clustering patterns that differentiate adverbs and prepositions (as this class would be characterized under the proposed reanalysis) are not sufficiently coherent to define a clear boundary between the two categories.“ (Lee 1999, s. 134–135)

Nechceme se tedy pokoušet formulovat jasná a jednoznačná kritéria, jak od sebe rozlišovat adverbia a adpozice, přičemž ale nijak nenaznačujeme, že by se nutně muselo jednat o jedinou, zcela homogenní třídu. To ostatně netvrdí ani Lee:

⁸ Přesněji řečeno Jespersen považuje nejen adverbia a prepozice, ale dále i konjunkce a interjekce za zástupce téže slovní třídy (Jespersen 1924, s. 88, cit. dle Hagège 2010).

⁹ Je-li adverbialní valence funkčně či jinak odlišná od vlastností adpozic, je vhodné tuto distinkci pro účely popisu jazyka zachovat.

„This in fact suggests yet another option — a supercategory to cover both. It is difficult to imagine however that there would be widespread support for this option, given the fact that the words located at one extreme of such a continuum have nothing in common with those at the other.“ (ibid., s. 144)

Jak se pokusíme demonstrovat níže, není podle nás nutně tak podstatné, jakým termínem slovo v daném kontextu označíme (pojmový aparát pro popis jazyka je ostatně především otázkou konvence), jako spíše co svou analýzou naznačujeme a zda je tato v takovou chvíli konzistentní s tím, jak popisujeme jiné jevy.

3 Stav popisu problematiky v českých gramatikách a příručkách

V této kapitole nastíníme, jakým způsobem se k problematice vyjadřuje několik českých gramatik, slovníků a příruček, konkrétně MČ 2, oba díly MSC (v textu rozlišené jako MSC 1 a MSC 2), Nový encyklopedický slovník češtiny (dále NESČ), Akademický slovník cizích slov (ASCS) a dva slovníky s „kodifikačním statutem“¹⁰ – Slovník spisovného jazyka českého (SSJČ) a Slovník spisovné češtiny pro školu a veřejnost (SSČ)¹¹. Dotkneme se také Akademického slovníku současné češtiny (ASSČ) – je ovšem třeba mít na paměti, že v době psaní této práce byla zveřejněna pouze jeho hesla pro písmena A až Č¹², protože jsme nevycházeli z informací obsažených ve slovníku jako takovém, ale z publikace popisující jeho koncepci.

3.1 České mluvnické

Předložkám jako slovnímu druhu se v oddílu IV 1 G věnuje MČ 2 (Komárek et al. 1986, s. 199–213). Nad rámec již uvedeného autoři předložky vzhledem k jejich původu klasifikují jako primární („slovotvorně nederivovatelné“, uzavřená, dále se nerozrůstající třída) a sekundární („slovotvorně fundované“, otevřená třída)¹³. Sekundární pak dále dělí na stabilizované a nestabilizované, podle míry jejich gramatikalizace, resp. „prepozicionalizace“, kterou definují jako „dlouhodobý proces přehodnocování výrazu (...) ve funkci sekundární předložky“ (ibid., s. 205).

Pro naše účely je zajímavé především jedno ze „syntaktických kritérií prepozicionalizace“, jak autoři označují měřítko toho, nakolik je slovo ustálené ve funkci předložky:

¹⁰ V bibliografii viz položku *LEXIKO: webové hnízdo o novodobé české slovní zásobě a výkladových slovnících* (nedatováno).

¹¹ Jedná se sice o slovníky staršího data, ale jejich zahrnutí je dle nás opodstatněné právě jejich postavením a snadnou dostupností mluvčím češtiny např. skrze *Internetovou jazykovou příručku* (dostupnou na: <https://prirucka.ujc.cas.cz/>), kterou mnozí uživatelé považují za autoritativní zdroj informací o jazyce (vycházíme-li z – přiznaně možná nedokonalých – vlastních pozorování a zkušeností).

¹² V bibliografii viz položku *Akademický slovník současné češtiny: O slovníku* (nedatováno).

¹³ Mluvnické současné češtiny pro tytéž kategorie užívá termínů „vlastní (původní) a nevlastní (vzniklé ze slov jiného slovního druhu)“ (Cvrček et al. 2015, s. 333).

„[D]aný výraz je nepřemístitelný za výraz, k němuž vyjadřuje předložka vztah (dosáhnout propuštění cestou milosti, ne * milosti cestou).“ (Komárek et al. 1986, s. 205–206)

Podle autorů mluvnice je tedy jednou z charakteristik stabilizovaných předložek jejich nepřemístitelnost za komplement. V celém oddílu se k tématu již znovu nevrací a nelze tedy posoudit, zda by byli kupříkladu ochotni akceptovat možnost postponování „méně stabilizovaných“ adpozic (nikde se však ani explicitně nevyjadřují v tom smyslu, že by něco takového bylo možné).

V souvislosti s touto interpretací – ať již byla autory zamýšlená, či nikoliv – se tak nabízí otázka, zda tato schopnost (kterou – jak věříme – některé předložky vykazují) nějak souvisí s mírou gramatikalizace, respektive oddálení se od původního významu a způsobu užívání.

V MSČ 1 jsme v příslušné kapitole (Cvrček et al. 2015, s. 332–341) k tématu bohužel na žádné poznámky nenarazili. Druhý díl MSČ zaměřený na syntax se k předložkám jako takovým detailněji nevyjadřuje, většina prostoru je věnována popisu na tzv. tektogramatické rovině¹⁴, na níž spojení adpozice a jejího komplementu představuje jeden uzel¹⁵ stromové grafické reprezentace syntaxe věty. Otázkám slovosledu se pak věnuje v šesté kapitole v souvislosti s aktuálním členěním věty¹⁶ (Panevová et al. 2014, s. 190–234).

Předložkové vazby jsou zde zmíněny v souvislosti s aspektem projektivity – vlastnosti závislostního stromu, určité těsné souvislosti mezi slovosledem a podobou grafické reprezentace. Jak ovšem nyní ukážeme, tato zmínka s naší oblastí zájmu přímo nesouvisí.

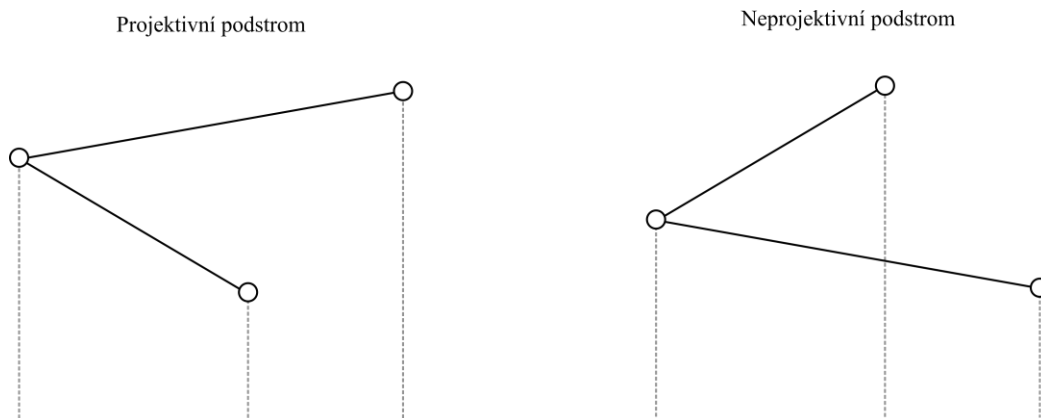
Aby byla část syntaktického stromu (podstrom) projektivní, nesmí mezi rodičem (řídícím uzlem) a jeho přímým potomkem (závislým uzlem) ve větě stát žádná další slova, která by nebyla na daném řídícím uzlu závislá, ať už přímo, nebo zprostředkovaně přes jiný uzel (ibid., s. 214–215).

¹⁴ Publikace při popisu rozlišuje dvě roviny, na nichž pracuje se syntaktickými stromy. Rovinu povrchové stavby věty (rovinu větných členů, podle autorů zhruba odpovídající analytické rovině v PDT) a rovinu hloubkové stavby věty (tektogramatickou). Na analytické rovině je každý token zachycen jako samostatný uzel (Panevová et al. 2014, s. 26–27). Analytická rovina PDT posloužila také jako východisko syntaktického značkování korpusů SYN2015 a SYN2020 (viz Cvrček a Richterová 2021a).

¹⁵ Otázka rozlišování mezi adverbii a adpozicemi tak může být pro tento způsob v tomto směru relevantní.

¹⁶ Viz podkapitulu 6.4 této práce.

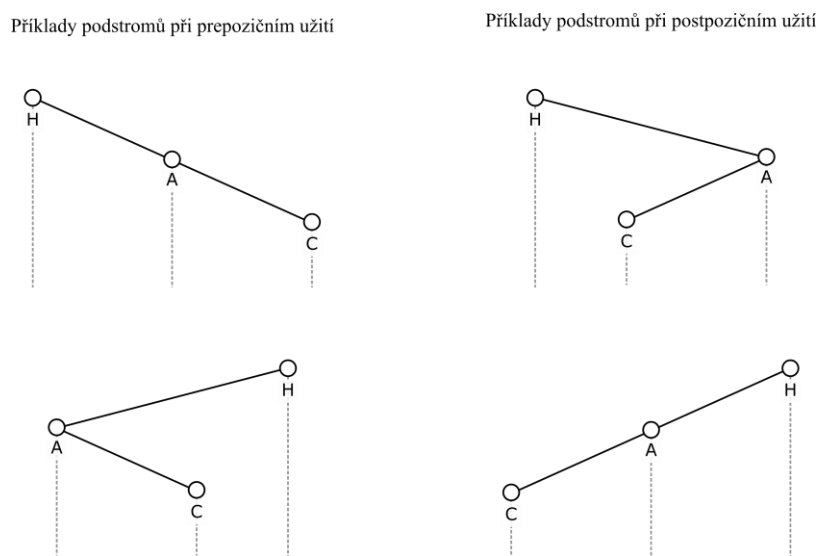
Projektivitu lze tedy názorně graficky ověřit vedením svislých „projektivních čar“ (viz např. Komárek et al. 1986, s. 610). Z výše uvedeného vyplývá, že by tyto čáry neměly v žádném bodě protínat hrany značící ve stromovém schématu syntaktické vztahy.

Obrázek 1: Projektivní (vlevo) a neprojektivní (vpravo) část stromu, adaptováno z MSČ 2 (Panevová et al. 2014, s. 215), svislé projektivní čáry doplněny po vzoru MČ 2 (Komárek et al. 1986, s. 610) pro názornost

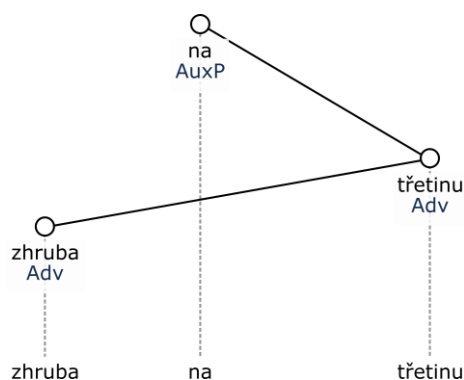
Autoři uvádějí, že „v povrchovém slovosledu různých jazyků dochází k četnému porušování projektivity, i když (...) [takové] věty tvoří periferní složku syntaktického popisu češtiny“ (Panevová et al. 2014, s. 215).

Příklady porušení projektivity se ovšem netýkají jevu, který zde popisujeme (konstrukce s tím, co považujeme za postponedou ambipozici, nejsou nijak inherentně neprojektivní, stejně jako běžné konstrukce s prepozicemi). Srov. následující ilustraci:

Obrázek 2: Schematické zobrazení projektivních (pod)stromů s prepoziční či postpoziční vazbou. H označuje řídicí člen (head), A adpozici, C komplement. Na prvním řádku řídicí člen předchází vazbě, na řádku druhém následuje.

Autoři oproti tomu hovoří o situacích, v nichž je komplement předložky nějak modifikován slovem, které povrchově adpozici předchází. Jako příklad (pocházející z PDT) uvádějí větu „Cena tisku za jednu stránku by měla klesnout zhruba na jednu třetinu ceny tisku laserových tiskáren.“, v jejíž reprezentaci lze nalézt tento neprojektivní podstrom (ibid., s. 219):

Obrázek 3: Neprojektivní předložková vazba, zkonstruováno na základě písemné analýzy v MSC 2 (Panevová et al. 2014, s. 219)

Autoři vidí příčinu této skutečnosti v tom, že reprezentace na analytické rovině zachycují sysemantika a pomocná slova jako samostatné uzly.

Existence jiných zmínek o problematice slovosledu v souvislosti s prepozicemi v MSC 2 si nejsme vědomi.

3.2 Slovníky

Poměrně jasně se proti možnosti existence jiných adpozic než prepozic v češtině vymezuje NESČ, jak lze pozorovat v následujících pasážích hesel o slovosledu a prepozicích:

„V předložkové skupině je pořadí taky pevné: předložka je na prvním místě.“
(Uhlířová a Kučerová 2017)

„Adpozice, které stojí za svým komplementem, se nazývají postpozice: č. [miněno čeština] postpozice nemá. (...) Za ambipozice se pokládají takové adpozice, které mohou být prepozice i postpozice: č. je nemá. (...) Adpozice, které jsou dvoudílné, tj. jedna část je prepozice, druhá část je postpozice, se nazývají cirkumpozice: č. cirkumpozice nemá.“
(Biskup 2017)

ASCS neobsahuje termín „ambipozice“ a k existenci postpozic v češtině se nevyjadřuje. V příslušném hesle („postpozice“) užívá příklady z jiných jazyků:

„(v někt. jazycích) druh slov, kt. vyjadřují vztahy mezi slovesy a jmény n. jmény navzájem, nemají větněčlenskou platnost a jsou kladeny za jméno (např. hind. ghar mem ‚v domě‘, ghar se ‚z domu‘), záložky (op. prepozice)“ (Petráčková et al. 1998)

Zmínku o možnosti užití prepozic v pozici za komplementem jsme našli pouze v *Kapitolách z koncepce Akademického slovníku současné češtiny*, kde je uvedeno, že (tučné značení přejato z původního textu):

„V rámci těchto spojení se předložka pojí se jménem v určitém pádu a stojí zpravidla v prepozici (...), někdy rovněž v postpozici (např. sladění všech prvků, **motorem počínaje**, přes šasi, pneumatiky až po brzdy).“ (Kochová, Opavská et al. 2016, s. 134)

Autoři však myšlenku dále nerozvádějí, ani neuvádějí odkazy k pracím, které by se tématu českých postpozic či ambipozic věnovaly blíže. Jediný odkaz je na Čermákovu publikaci, která se však jen krátce vyjadřuje k postpozicím v jazycích obecně. O českých postpozicích se Čermák nezmiňuje, o ambipozicích nehovoří vůbec (Čermák 2011, s. 206).

Analýzu užitou v SSČ a SSJČ ilustrujeme na příkladě slova „navzdory“, které považujeme za ambipozici (viz níže). Jsme si vědomi toho, že ilustrace na jednom lexému není příliš reprezentativním popisem přístupu celé publikace, domníváme se však, že lze na citovaných heslech demonstrovat, v čem se koncepce autorů liší od koncepce naší.

SSJČ pod heslem „navzdory“ uvádí¹⁷ (heslo samotné pro přehlednost vyznačeno tučně):

„navzdor, navzdory přísl. a předl.

I. přísl. proti něčí vůli, někomu k nelibosti; úmyslně, schválně, naschvál: dělá muži všechno n.; n. začal mluvit hlasitě; a n. to neudělal; nepřátelům n.; překážkám n.

II. předl. s 3. p. vyjadřuje okolnost, že něco něčemu odporuje, je překvapující, neočekávané; přes: udělal to n. všemu napomínání; pracoval n. svému vysokému věku; n. své chudobě žil se svou rodinou spokojeně“

¹⁷ Vycházíme zde z digitální verze slovníku přístupné on-line, viz položku v bibliografii *Slovník spisovného jazyka českého* (2011).

Všimněme si, že mezi adverbialní užití autoři řadí i konstrukce „nepřátelům navzdory“ či „překážkám navzdory“. V následující kapitole se ovšem pokusíme vysvětlit, proč s takovým přístupem nemůžeme souhlasit. Otázkou je, jak interpretovat příklad „dělá muži všechno navzdory“, který je dle nás možno vykládat více způsoby (k tomuto problému se vrátíme v následující kapitole, poté co blíže vysvětlíme své vlastní stanovisko).

Popis v SSČ je poněkud vágnější. Příklad adverbialního užití „udělal to rodičům navzdor“ (viz níže) lze dle našeho názoru opět vykládat dvěma způsoby a podle zvolené analýzy tak heslo nemusí obsahovat nic, co by hovořilo přímo proti naší hypotéze, že čeština může obsahovat ambipozice. Nehledě na analýzu zmíněného příkladu nicméně rovněž neobsahuje nic, co by jí přitakávalo:

„navzdor(y) přísl. proti něčí vůli, proti něčemu vůbec, úmyslně, naschvál 2: udělal to rodičům navzdor

navzdor(y) předl. s 3. p. kniž. vyj. rozpor, neshodu s tím, co je obvyklé, nedbání, nerespektování něčeho, vzdor, přes 9: navzdory svému stáří je stále čilý; — neposlechl navzdory výstrahám“

Stejně jako k výše citovanému příkladu ze SSJČ se k tomuto problému míníme vrátit a blíže jej okomentovat.

4 Argumenty pro ambipoziční analýzu a možné výzkumné otázky

Vzhledem k tomu, že z výše uvedených zdrojů možnost výskytu prepozic v pozici za komplementem explicitně zmiňuje pouze ASSČ¹⁸ – a to navíc jen okrajově – a vzhledem k tomu, že si nejsme vědomi existence práce, která by se systematictěji věnovala popisu tohoto jevu v češtině, bychom se před přistoupením k samotnému výzkumu rádi vymezili proti tvrzením prezentovaným v některých výše uvedených zdrojích, které i dnes představují jistým způsobem zdroje autoritativní, a obhájili své stanovisko, že při popisu češtiny lze – a je vhodné – hovořit o ambipozicích.

Formálněji řečeno se tedy pokusíme argumentačně vyvrátit hypotézu (prezentovanou někdy způsobem, jako by měla faktickou platnost), že „čeština nemá ambipozice, postpozice či cirkumpozice“, protože jedině tehdy můžeme začít utvářet hypotézy o tom, jaké by případně takové „zvláštní“ (v češtině, nikoliv inherentně) adpozice mohly mít vlastnosti.

Na základě těchto argumentů a úvodních pozorování představíme několik možných otázek, jimiž by se bylo možné při výzkumu zabývat.

4.1 Komentované příklady výskytů prepozic v postpozici

V úvodu práce jsme avizovali, že chceme své myšlenky demonstrovat za pomoci předložky „navzdory“, jejíž specifika nás vedla k podrobnějším úvahám o vlastnostech některých dalších českých prepozic (resp. potenciálních ambipozic).

Vezměme si tedy následující větu z korpusu SYN2020 (adpozici jsme vyznačili tučně):

(3) Usmívají se **navzdory** osudu.

„Navzdory“, tak jak je užito v této větě, je možné vcelku nekontroverzně charakterizovat jako předložku pojící se s dativem. Tutéž interpretaci volí i tagger korpusu. Srovnajme ji však s jinou větou z téhož zdroje:

(4) Celestina, Nikki a Maritza se snaží studovat nepříznivému osudu **navzdory**.

Tagger v tomto případě volí interpretaci adverbiální. Podívejme se ale na větu a její význam zblízka a zamysleme se, z jakého důvodu je zde substantivum „osud“ užito v dativu.

¹⁸ A dále článek Petkeviče (2013) zmíněný v poznámce v úvodu. Ani ten ovšem problematiku blíže nerozvíjí.

Budeme-li zde přítomné „navzdory“ považovat za příslovce – což je patrně jediná možnost, pokud kategoricky odmítáme schopnost některých předložek stát v postpozici – naznačujeme tím, že samo upřesňuje okolnosti děje vyjádřeného slovesem, zde tedy onoho „snažení se studovat“. Takový postoj by dále naznačoval, že dativ substantiva „osudu“ je zde požadován valencí slovesa, nikoliv přítomností prepozice, která se s dativem pojí.

Větu z příkladu (4) bychom tedy pak patrně museli interpretovat jako:

(4') (a) Celestina, Nikki a Maritza se snaží studovat nepříznivému osudu (tzn. „snaží se studovat komu, resp. čemu“) proti jeho vůli (míněno vůli nepříznivého osudu), resp. aby mu vzdorovali.

To ovšem nepůsobí jako zamýšlená interpretace uvedené věty. Tou je dle nás spíše:

(4') (b) Celestina, Nikki a Maritza se snaží studovat navzdory nepříznivému osudu.

Vztah mezi „snahou studovat“ a substantivem „osudu“ se tedy jeví v obou větách – tedy v původní větě a její alternativní podobě (4')(b) – jako totožný. „Navzdory“ jej ve větě získané z korpusu zprostředkovává stejným způsobem jako v naší větě s modifikovaným slovosledem – ten jediný se liší. Pracujeme tedy s relátorem, který v obou případech zprostředkovává (alespoň zdánlivě) tentýž vztah mezi dvěma prvky. S ohledem na definice představené na začátku práce se tedy na obou pozicích chová jako tatáž adpozice, což by naznačovalo, že se – tvrzením uvedeným ve výše citovaných materiálech navzdory – díváme na českou ambipozici.

Samozřejmě se nabízí možnost oponovat argumentem, že příslovce sama jsou schopna valence¹⁹, a tedy lze výše uvedené příklady či příklady jim podobné vysvětlit jako tranzitivní užití příslovcí. Pokud bychom adverbia považovali za intranzitivní, bylo by třeba najít vysvětlení pro pád výrazu, který by tím pádem nebyl anteponovaným komplementem ambipozice. To může být, jak jsme demonstrovali na příkladu (4')(a), poměrně problematické. Analyzovat „kandidáta“ na ambipozici jako tranzitivní adverbium se tak může jevit jako řešení, chceme-li se držet tvrzení, že čeština užívá striktně jen prepozic.

Je pravda, že fenomén valence adverbíí, podobně jako fenomén postponování českých předložek, není dosud příliš důkladně prozkoumán. Vynášet generalizované soudy

¹⁹ Viz například Sláma a Štěpánková (2019).

o nevhodnosti tohoto pohledu tak může být krátkozraké, jelikož se pouštíme do nepříliš probádaných, proměnlivých vod. Musíme se ale ptát, co takovou analýzou naznačujeme.

Domníváme se totiž, že v konečném důsledku tím na jednu stranu zcela rezignujeme na rozlišování mezi adpozicemi a adverbií²⁰, na stranu druhou tak činíme nepřiznaně, ba naopak implikujeme, že lze mezi oběma užitími pozorovat významnější rozdíly nad rámec prosté záměny pořadí.

Pokud přijmeme premisu, že je „navzdory“ v příkladu (4) příslovcem s valencí, která vysvětluje dativní tvar slova „osudu“, musíme zároveň – nechceme-li se vymezovat i proti tomu, že je interpretace vět (4) i (4′)(b) totožná²¹ – připustit, že ve výsledku vyjadřuje stejný vztah mezi tímto komplementem a slovesným predikátem věty. Stále tedy pracujeme s relátorem, který funguje jako postpozice, resp. ambipozice, pouze jej nazýváme adverbiem. Taková analýza je pouhou hrou se slovy a nevidíme v ní mnoho užitku, protože vychází do značné míry z arbitrárních požadavků na umístění české adpozice vzhledem k jejímu komplementu.

Nakonec to jediné, čeho tedy trváním na adverbiální analýze dosahujeme, je zamlžení vztahů a podobností mezi prepozičním a postpozičním užitím dané adpozice. Vnášíme do popisu jazyka nadbytečné podmínky, což limituje naše možnosti zkoumat specifické chování některých českých adpozic (a také hledat specifika valence adverbií, která by je od předložek mohla více odlišit, existují-li taková²²). Definice nám tak začínají stát v cestě, protože pouze komplikují hledání souvislostí – popis jazyka v takovém případě spíše slouží definicím, místo aby definice sloužily usnadnění popisu jazyka.

Podobný problém zmiňuje i Hagège, když se vymezuje proti Herrityho adverbiální analýze slovinských slov „nasproti“ (naproti) a „navkljub“ (navzdory)²³.

²⁰ Což samo o sobě nemusí být špatným krokem, viz podkapitolu 2.1. Je otázka, kam nás výzkum valence adverbií ve výsledku zavede.

²¹ Pak by bylo namístě ptát se, jak bychom tedy měli větu (4) interpretovat.

²² Zde se v souvislosti s podkapitolou 2.1 nabízí otázka, zda nejde spíše o případy kolísání mezi tradičně vnímaným adverbiálním a adpozičním užitím a s tím spojené problémy s rozlišováním mezi třídami. Článek Slámy a Štěpánkové (2019) nicméně naznačuje, že tomu tak nutně nemusí být, protože se takové případy snaží z popisu odfiltrvat.

²³ Tato sémantická podobnost s češtinou nám připadá obzvláště zajímavá z hlediska možného komparativního výzkumu, viz kapitolu 7.

Herrity ve své slovinské gramatice uvádí:

„All Slovene prepositions precede the word they govern. Apparent exceptions are the adverbial prepositions *nasproti*²⁴ ‘opposite’; *navkljub* ‘in spite of’. These normally precede the noun or pronoun governed, but sometimes follow a pronoun. In these instances they are considered to be adverbs.“ (Herrity 2000, s. 254)

Jako konkrétní příklad takového užití, v němž je slovo *nasproti* „považováno za příslovce“, uvádí Herrity následující dvojici vět (ibid., s. 281):

(5) (a) „Sedím nasproti тебе.“

(b) „Sedím tēbi/ti nasproti.“²⁵

Hagége se nicméně domnívá – a my s ním souhlasíme – že jestliže zde „*nasproti*“ následuje po zájmenu a vyjadřuje vztah mezi ním a slovesem, není třeba vytvářet pro tyto účely zvláštní třídy příslovcí a můžeme jej jednoduše považovat za adpozici a v konečném důsledku (jelikož vidíme, že je vedle postpozicičního užití možné i užití prepoziciční) tedy za ambipozici (2010, s. 116).

Reindl rovněž řadí další z uvedených prepozic, „*navkljub*“, mezi slovinské postpozice²⁶, kterých má dle něho slovinština oproti ostatním slovanským jazykům relativně velké množství (2008, s. 123).

Jako příklad (není ovšem jisté, zda se jedná o příklad autentického užití) uvádí:

(6) „Vsem storjenim obljubam navkljub je izgubil knjigo.“²⁷

²⁴ Diakritika značí v zápisu slovinských slov přízvuk. Vzhledem k tomu, že ji jiní zde citovaní autoři neužívají, ji ponecháváme pouze v přímých citacích z Herrityho publikace.

²⁵ Podle citované gramatiky se prepozice „*nasproti*“ pojí s genitivem či dativem. Ve slovinské větě s významem „Sedím naproti tobě.“ výše vidíme zájmeno v genitivu. V souvislosti s možností postponování však autor uvádí pouze pronominální komplementy v dativu. Pád zájmena je tedy v obou případech jiný, což považujeme za zajímavé.

²⁶ I Reindl se zmiňuje o adverbiální analýze, k níž přistupují někteří autoři, viz: „Commenting on the use of *zoper* ‘against’ as a postposition, Janežič characterized it as “adverbial” because of its position after the noun (...) despite the fact that he recognized that it assigns dative use.” (Reindl 2008, s. 124)

²⁷ Tedy „Všem daným slibům navzdory ztratil knihu.“ Spoléháme se na přesnost autorova anglického překladu a jisté podobnosti s češtinou, ale vzhledem k neznalosti jazyka připouštíme, že nemusí jít o překlad zcela přesný.

Podle Reindla mají takové slovinské adpozice protějšky v němčině, přičemž některé z nich mají být přímo kalky. Na základě této a několika dalších skutečností usuzuje, že slovinština za své postpozice do značné míry vděčí kontaktu s němčinou (2008, s. 124–125). K těmto otázkám komparativní lingvistiky se krátce vrátíme v sedmé kapitole, ale jejich hlubší prozkoumání není cílem této práce.

Nakonec bychom se rádi vyjádřili ještě k jednomu bodu. Nesnažíme se tvrdit, že slovo „navzdory“ v češtině nelze užít jako adverbium. Z běžné jazykové praxe víme, že mnoho předložek může koexistovat s homonymními zástupci jiných slovních druhů²⁸. Pouze se domníváme, že pro účely zachycení významnějších rozdílů v jazykové praxi je (chceme-li diferencovat mezi adverbiálním a adpozičním významem daných slov) praktičtější v tomto případě uvažovat o tranzitivním ambipozičním užití a intranzitivním adverbiálním užití, které můžeme pozorovat například v této větě:

(7) Zpěvákem se Karel Kryl stal navzdory.

Máme-li tedy zastávat stanovisko, že se jedná o dvě třídy, jeví se nám takovéto rozdělení jako smysluplnější, protože na rozdíl od arbitrárního lpění na kategorizaci podle relativní pozice zachycuje signifikantnější rozdíly v užívání i významu.

Vrátíme-li se k příkladům ze SSČ a SSJČ, které jsme zmínili v předchozí kapitole, vidíme, že vztahy ve větě nemusí být přes přítomnost pádových forem vždy nutně zřejmé. Pro přehlednost uvedme oba příklady znovu:

(8) Dělá muži všechno navzdory.

(9) Udělal to rodičům navzdor.

V obou případech lze dle nás slovo „navzdory“ považovat za tranzitivní adpozici (a tedy ambipozici v postpozičním užití), která zprostředkovává vztah mezi řídicím slovesem a komplementem v dativu. Věta v příkladu (8) by možná v takovém případě působila vzhledem k celkovému slovosledu poněkud nepřírozně, ale u věty (9) nám taková analýza připadá zcela bezproblémová. Považovat přítomné dativní formy za vyhovění valenčním požadavkům sloves a slovo „navzdory“ za adverbium specifikující okolnosti děje

²⁸ Toto stanovisko nepokládáme za kontroverzní. Domníváme se, že má oporu v běžné jazykové praxi (používání slov jako vedle, kolem – nepovažujeme-li tedy takové případy za intranzitivní adpozice). Autoři MČ takové prepozice označují jako „slovnědruhově bifunkční“ (Komárek et al. 1986, s. 204).

vyjádřeného slovesem z hlediska motivací jeho konatele je však na rozdíl od situace v příkladu (4) rovněž možné – a v příkladu (8) pravděpodobně i vhodnější.

4.2 *Situace popisu postpozic či ambipozic v angličtině*

Existence postpozic či ambipozic je ostatně poněkud nekonzistentně akceptovaná a nezřídka odmítaná i v jiných než slovanských jazycích, pokud tyto vykazují dominantní tendence k užívání prepozic. Nemusí tomu tak být nutně vždy – např. při popisu němčiny se o postpozicích běžně hovoří (Helbig a Buscha 1999, s. 406), třebaže jde o jazyk užívající primárně prepozic.

U jiných jazyků je ale občas tendence k prepozicionálnosti brána poněkud dogmaticky spíše jako pravidlo²⁹. Smyslem této podkapitoly bude ilustrovat, jak se někteří autoři snaží arugmentovat proti ambipoziční či postpoziční analýze některých slov angličtiny – dalšího jazyka, který vykazuje spíše tendence k užívání prepozic.

Kurzon se domnívá, že by taková averze mohla souviset se snahou přiblížit se predikcím Greenbergových jazykových univerzálií (Kurzon 2008, s. 210), vzápětí ale dodává, že Greenbergovy univerzálie v tomto směru konstatují jen to, že:

„With overwhelmingly greater than chance frequency, languages with normal SOV order are postpositional.“ (Greenberg 1966, s. 110)

Greenberg se tedy vyjadřuje k jazykům se slovosledem SOV. Pro ty, které využívají především slovosled SVO (mezi něž se angličtina řadí) obdoba této univerzálie, která by operovala naopak s prepozicemi, v Greenbergově výčtu – jak Kurzon upozorňuje – zahrnuta není.³⁰

Kurzon navíc dále podotýká, že se angličtina sama vymyká některým tendencím SVO jazyků, které Greenberg zmiňuje – na rozdíl od toho, jak je tomu u románských jazyků, v ní například substantivum nepředchází svému adjektivnímu modifikátoru³¹ (Kurzon 2008, s. 211–212).

Situaci ilustrujeme na příkladu popisu možné adpozice „ago“, které se právě Kurzon věnuje. Uvádí, že lze slovo teoreticky analyzovat třemi způsoby – jako adverbium, jako

²⁹ Viz také Libert (2008, s. 145): „However, such thinking may be based in part in an inability or unwillingness to recognize postpositions in English, which is strongly prepositional.“

³⁰ Je ovšem zahrnuta univerzálie, podle níž jsou „vždy prepozicionální“ VSO jazyky (viz Greenberg 1966, s. 110).

³¹ Obdobná je situace v češtině, alespoň při běžném, nepříznakovém užití.

postpozici nebo jako intranzitivní prepozici, přičemž druhou možnost označuje jako obecně nejpřijímanější. V souvislosti s třetí analýzou (tj. „ago“ jako příklad intranzitivní prepozice) zmiňuje článek Williamse, podle něhož se jedná jednoduše o předložku, po níž nemůže následovat komplement (což Williams nepovažuje za argument proti prepozicionální analýze, ale pouze za doklad intranzitivnosti) a před níž je povinné vyjádřit specifikaci míry (Williams 1994).

Podobný pohled jako Williams nabízí i Kobayashi, která se ve svém článku systematicky pokouší zcela vyvrátit možnost existence jakýchkoliv postpozic v angličtině. Vychází přitom například z Aartsovy klasifikace – ten za anglické postpozice považuje *ago*, *apart*, *aside*, *notwithstanding* a *through* (Aarts 2011, s. 79). Kobayashi formuluje dvě syntaktická pravidla – „The Measurement Constraint“ (níže jako MC) a „The Intensity Constraint“ (níže jako IC) – jimiž se podle ní angličtina řídí a skrze něž je možné vysvětlit chování slov, která se mohou jevit jako postpozice (Kobayashi 2014). Tato pravidla – či „omezení“ – zní:

MC: „Some Ps can take a null complement only when they are modified by a degree DP.“
(Kobayashi 2014, s. 10)

IC: „Some null Ps must be licensed by their designated intensives.“ (Kobayashi 2014, s. 21)

První pravidlo se v zásadě překrývá s Williamsovým pohledem na potenciální postpozici „ago“. Kurzon se nicméně proti této analýze vymezuje s tím, že se takové intranzitivní užití vymyká běžným případům výskytu intranzitivních prepozic v angličtině (Kurzon 2008, s. 210–211). Pro přístup, který se zřejmě pokouší o zachování maximální uniformity popisu jazyka, může taková skutečnost představovat problém.

Prostřednictvím druhého pravidla se pak Kobayashi snaží prokázat, že například slovo „notwithstanding“ nefunguje jako postpozice, ale pouze jako intenzifikátor³² prepozice, která pak může být – resp. je – díky přítomnosti tohoto intenzifikátoru elidována (Kobayashi 2014, s. 24):

³² Pozn. k volbě termínu „intenzifikátor“ v češtině – autorka v anglickém originálu užívá pojmu „intensives“, nikoliv běžného anglického ekvivalentu „intensifiers“, ale termín vysvětluje jako „modifiers that intensify the meaning of a null preposition“ (Kobayashi 2014, s. 14), pročež se domníváme, že náš český překlad významově odpovídá.

- (10) (a) [PP [P despite] these problems]
(b) [PP [P Ø] these problems *notwithstanding*]

Problémem podobného přístupu je, že se v zájmu zachování jednoty a minimalismu popisu jazykového systému pokouší prosadit analýzy operující s příliš velkým množstvím „nepřítomných“ a povinně nevyjádřených prvků. Také se musíme ptát, proč přesně by mluvčí elidovali prepozici, kterou intenzifikují, a zda lze vůbec podobná slova považovat za intenzifikátory.

Smysl by konečně mělo i ptát se, není-li až nápadně podezřelé, že jde v tomto případě o intenzifikátor homonymní s adpozicí, která se užívá v týchž kontextech, pouze na jiné pozici vzhledem ke komplementu předložkové fráze (srov. „notwithstanding these problems“).

Autorka sama pak připouští, že je tato analýza poněkud problematická u slov „apart“ či „aside“, která by jako intenzifikátory neměla přiřazenou žádnou explicitně vyjádřitelnou předložku:

„Apart and aside are thus analyzed as intensives for side-setting P. The side-setting P is unique in that it has no overt P counterpart. I must admit that the intensive analysis for apart/aside is not well motivated: we have it because it is left by the process of elimination.“
(Kobayashi 2014, s. 30)

To však není argument proti postpoziciční analýze, ale pouze alternativní vysvětlení již předem vycházející z předpokladu, že je postpoziciční analýza nevhodná. Autorka ostatně krátce předtím píše, že:

„One option is to give up the claim that English is a strict head-initial language and assume that apart/aside takes its complement on its left, which obviously is an unwelcome result.“
(ibid., s. 30)

Nabízí se otázka, zda je tedy opravdu nutné trvat na uniformitě slovosledu a zda není postpozicionální analýza v obou případech jednodušší, efektivnější a bližší tomu, jak o jazyce smýšlejí přímo jeho uživatelé.³³

³³ Domníváme se, že pokud bychom se chtěli vydat touto cestou „imaginárních“ prvků ve větě, mohli bychom pravděpodobně stejně dobře tvrdit, že jsou prepozice pouze intenzifikátory povinně nevyjádřených postpozic, což ilustruje koncepční nedostatky takového přístupu.

K podobnému názoru, alespoň v otázce toho, jak nahlížet na slovo „ago“, ostatně dospívá i Kurzon:

„However, since (i) there are transitive adpositions in English, (ii) postpositions do exist in world languages, and (iii) ago is head of a phrase with a complement, we may accept the original analysis of ago as one of the few postpositions of English, if not the only one.“
(Kurzon 2008, s. 227)

Co se týče aplikovatelnosti výše uvedených argumentů na češtinu, musíme si v první řadě uvědomit jeden z mnoha zásadních rozdílů mezi oběma jazyky. Gramatika češtiny nám totiž v tomto ohledu poskytuje dodatečné vodítko v podobě pádu, který anteponovaný komplement povinně vyjadřuje, díky čemuž jsou vztahy ve větě snáze rozpoznatelné.

Je tedy kupříkladu mnohem těžší a obtížněji obhajitelné pokoušet se českou adpozici označit za intranzitivní, pokud se před ní vyskytuje slovo nápadně splňující požadavky kladené na její komplement, a to včetně požadavku na vyjadřovaný pád. Nepřekvapuje nás tedy, že jsme se v pracích věnovaných českým předložkám s touto analýzou nesetkali.

„Intenzifikační analýzu“, kterou nabízí Kobayashi jako alternativu pro zbytek analyzovaných slov, by snad v našem kontextu bylo možné brát jako dosud nezváženou podobu adverbialní analýzy. Analyzované adverbium by v takovém případě nebylo ani modifikátorem slovesa, ani by si předchozí slovo v určitém pádě po vzoru adpozic nežádalo svou valenci. Komplement by patrně byl pozůstatkem po předložkové frázi³⁴, jejíž předložka byla elidována, a samotné adverbium bychom považovali za intenzifikátor oné nepřítomné předložky.

Již výše jsme nicméně vyjádřili jistou skepsi vůči takovému přístupu. Snahy aplikovat jej na českou situaci, která je o to komplikovanější například právě vlivem přítomnosti morfologicky značených pádů, se nám rozhodně nejeví jako o mnoho úspěšnější.

³⁴ A to patrně i včetně pádové formy, což nás vede k otázce, čím přesně by například ve větách s „navzdory“ byla ona nevyjádřená předložka – snad s výjimkou „navzdory“ samotného, které by tak bylo svým vlastním intenzifikátorem a umožňovalo by elizi svého prepozicionálního užití. Na základě principu Occamovy břitvy si tróufáme tvrdit, že takový přístup vyžaduje příliš mnoho mentálních kroků a souher náhod, než aby byl rozumně použitelný.

4.3 *Rozdíly mezi adpozicemi*

Pozoruhodná je skutečnost, že zdaleka ne všechny české prepozice vykazují podobné vlastnosti jako výše rozebírané „navzdory“. Vezměme si jinou větu ze SYN2020:

(11) Otočila jsem se k němu.

Již z hlediska naší vlastní jazykové intuice se věta „Otočila jsem se němu k.“ jeví jako negramaticky utvořená. V korpusu SYN2020 sice nalezneme 390³⁵ případů, v nichž předložce „k“ podle taggeru předchází slovo v dativu a zároveň po ní takové slovo nenásleduje (detailně postup získání těchto údajů komentujeme v kapitole 5), po jejich podrobném přezkoumání však žádný z nich neobsahuje její postpoziční užití.

Mezi výskyty jsou zastoupeny např. věty, v nichž se před „k“ sice shodou okolností objevuje slovo v dativu, ale nijak nesouvisí se zkoumanou předložkou – po ní pak následuje kupříkladu interpunkce (která se považována za samostatný token) a až na další pozici se vyskytuje její skutečný komplement. Viz následující příklad:

(12) (...) zástupce starosty se na mne neustále díval a blahopřál si k „ohromujícímu rozvoji“ obce.

Komplement také může být nesklonný – např. může jít o zkratku či numerický údaj – a jako takový tedy nemá přidělený pád:

(13) Ve své prezentaci k EET a kontrolnímu hlášení k DPH (...)

Dále jsou zde výskyty, v nichž se „k“ objevuje zcela náhodně, patrně jako překlep:

(14) Leopardí korzet jí k padne jako ulitý.

Případně „k“ v první řadě vůbec nemusí být adpozice (např. je užito jako písmeno, nebo jde o důsledek překvapivé segmentace):

(15) „To je ono!“ vykřikla nadšeně paní K.

(16) pr ivátní a mezinárodní školy na bíze jí k va litní vzděl á ní i indiv iduá lní příst
u p

³⁵ Do vyhledávání byly zahrnuty i vokalizované varianty „ke“ a „ku“, přičemž mezi zmíněných 390 výskytů patří všechny odpovídající instance bez ohledu na velikost písmen.

„Navzdory“ a „k“ se samozřejmě očividně liší z hlediska původu (viz kapitolu 2). I pokud se ale nebudeme omezovat na oblast těch předložek, které výše citované prameny označují jako „primární“, „původní“ či „vlastní“, zjistíme, že tato vlastnost není u předložek na první pohled jednoduše předvídatelná (v tom slova smyslu, že automaticky nevyplývá z jejich „nepůvodnosti“). Například prepozice „doprostřed“ je dalším slovem, které se pohybuje mezi prepozičním a adverbiálním užitím (a stejně jako v případě „navzdory“ jeho podoba naznačuje diachronní substantivní kořeny). Viz následující korpusové příklady:

(17) (...) postavil jej doprostřed místnosti.

(18) Postupoval doprostřed.

Na rozdíl od možností umístění slova „navzdory“ by ale dle nás v příkladu (17) český mluvčí nezaměnil pořadí předložky a komplementu. (*Postavil jej místnosti doprostřed.) Dotaz zaměřený na kontexty, kde slovu „doprostřed“ přímo předchází slovo v genitivu a zároveň po něm takové nenásleduje, vrací při vyhledávání v SYN2020 konkordanci o 17 výskytech, z nichž ani v jednom nepozorujeme stejné vztahy (genitiv se zde nevyskytuje kvůli postponované prepozici, ale kvůli jiným částem věty, které předcházejí KWIC). Samotné kolísání mezi příslovečným a předložkovým charakterem tak není zárukou možnosti ambipozičního užití. Dobře to lze ostatně ukázat na následujícím příkladu (první věta pochází přímo z korpusu, ve druhé jsme zaměnili pořadí slov „Slunce“ a „doprostřed“ – konečný význam je zcela odlišný, ačkoliv obě věty svým způsobem smysl dávají):

(19) (a) Umístění Slunce doprostřed tedy prohlubuje harmonii světa.

(b) Umístění doprostřed Slunce tedy prohlubuje harmonii světa.

I tento příklad ostatně ilustruje, proč se nám adverbiální analýza ambipozic jeví jako nepraktická. Lze totiž pozorovat adverbiální homonyma dotčených prepozic, která tranzitivní nejsou. Jakmile tedy začneme postulovat domněnky, že má předložka adverbiální protějšek, který může být buď intransitivní, či tranzitivní (přičemž v takovém případě se chová jako adpozice), dostáváme se opět k nikam nevedoucí hře s kombinací atributů „tranzitivní“ a „intransitivní“ s pojmy „prepozice“ a „adverbium“.³⁶

³⁶ Konkrétní podoba terminologického značení dle našeho názoru v konečném důsledku není tak podstatná. Co dle nás ovšem již podstatné je, je abychom nějak reflektovali podobnosti mezi anteponovaným

Stejně dobře bychom mohli v příkladu (18) říci, že je zde „doprostřed“ intranzitivní prepozicí, která komplement nevyžaduje, jelikož jsou potřebné podrobnosti zřejmé z kontextu.

4.4 Možné výzkumné otázky

Z výše uvedeného je tedy zřejmé, že schopnost obsazovat pozice následující komplementům není společná všem českým adpozicím. Nasnadě je tak několik pilotních výzkumných otázek a úkolů:

- a) Které adpozice vykazují vlastnosti ambipozic? Bylo by vhodné vytvořit nějaký – alespoň předběžný – seznam takových adpozic pro účely jejich dalšího zkoumání.
- b) Mají tyto adpozice nějaké další společné rysy? Jinými slovy, lze u nich pozorovat podobnosti např. z hlediska jejich původu, významu či alternace mezi slovnědruhovým užíváním?
- c) V jakých kontextech jsou jako ambipozice užívány? Tenduje toto užívání k idiomatičnosti, nebo se jedná o jev produktivní? Lze v distribuci postponovaných předložek sledovat nějaké zákonitosti z hlediska typu textů, v nichž se vyskytují?

Tento seznam otázek rozhodně není nikterak vyčerpávající. Spíše vymezuje směry, jimž se chceme věnovat v rámci této práce. Návrhy na další směřování výzkumu představíme v sedmé kapitole.

a postponovaným užitím slov, jako je „navzdory“. Považujeme-li první z nich za příklad adpozice, nevidíme důvod, proč tento pohled ve druhém případě měnit.

5 Sběr dat pro následnou analýzu

Při sběru dat pro tuto práci bylo třeba mít na paměti, že ambipozice, na které je náš výzkum zaměřen, nejsou v korpusu SYN2020 v daných kontextech nutně stabilně tagovány jako adpozice, ale například právě jako adverbia (proti této analýze jsme se vymezovali v předchozí kapitole). Dále ve většině případů není v generované syntaktické reprezentaci věty zachycen vztah mezi předložkou v postpozici (která je taggerem téměř vždy považována za adverbium) a jejím komplementem. Pro ilustraci zkusme k vyhledávání v SYN2020 použít následující dotaz v dotazovacím jazyce CQL:

```
[lc!="navzdory?"][pos!="Z" & p_lemma="navzdory?"][lc="navzdory?"]
```

Hledáme tedy takové kontexty, v nichž se vyskytuje token³⁷ závislý na slově navzdory (či navzdor), přičemž mu toto nepředchází, ale následuje po něm.³⁸ Tímto způsobem získáme 28 výskytů, z nichž 21 skutečně odpovídá postpozičnímu užití. 15 z nich tagger považuje za adverbia, 6 za adpozice.

Oproti tomu lze užít jednodušší dotaz, který nepočítá se zachycením syntaktických vztahů, ale pouze vyhledává kontexty, v nichž slovu „navzdory“ předchází forma v dativu a po němž forma v dativu nenásleduje (blíže okomentujeme a rozvedeme v podkapitole 5.1):

```
[case="3"][lc="navzdory?"][case!="3"]
```

Tímto způsobem získáme konkordanci o 150 výskytech, z nichž 146 obsahuje „navzdory“ jako postponovanou adpozici. Zbytek představuje běžná prepoziční užití, daný kontext je vlivem náhody, např. (KWIC pro zřehlednění vyznačujeme tučně):

- (20) Pokud chcete zjistit, proč se **vám navzdory trvale** rostoucímu příjmu a stále lepším technologiím nežije lépe (...)

³⁷ Bylo nutné výslovně vyřadit všechny výskyty interpunkce, protože jinak konkordanci zahrly příklady klasického prepozičního užití, přičemž oním závislým tokenem bylo interpunkční znaménko (v 525 případech čárka).

³⁸ Teoreticky nelze vyloučit, že nastane situace, kdy „navzdory“ na následující pozici ve skutečnosti nebude oním řídicím navzdory, a to tehdy, pokud se ve větě slovo „navzdory“ vyskytuje vícekrát. Lze ale předpokládat, že takové příklady nebudou příliš četné a odfiltrují se manuálním protříděním dat.

Je pravda, že v jednom případě je naopak žádoucí výsledek získán dílem náhody:

(21) Animositám veřejnosti vůči **Polákům navzdory**.

I tak ale vidíme, že i přes určitou zjednodušenost (k níž se vyjádříme níže) má druhý způsob operacionalizace podstatně vyšší recall („výtěžnost“).³⁹

Nemůžeme tedy pro účely vyhledávání využívat ani syntaktických vztahů⁴⁰, protože vydáme-li se na milost spolehlivosti jejich automatického značení, ztratíme příliš velké množství potenciálně vhodných výsledků. Na základě tohoto předpokladu jsme přistoupili k níže popsané metodě sběru dat.

5.1 Podklady a východiska pro sestavení seznamu možných ambipozic

Vzhledem k tomu, že problematika není příliš detailně popsána a probádaná, nemáme k dispozici žádný seznam ambipozic v češtině, na jehož základě bychom mohli zkoumat další jevy. Jedním z úkolů, které si tedy tato práce vytyčuje, je sestavit jakousi pilotní verzi takového seznamu.

Pro účely této práce jsme se rozhodli možný záběr poněkud omezit, zaměřit se primárně na ta slova, která korpus SYN2020 alespoň v některých kontextech považuje za adpozice, a zkoumat, zda se v datech někdy vyskytují i na poněkud neobvyklých pozicích za komplementy (nehledě na to, jak je v takovou chvíli analyzoval tagger). Co do množství typů předložky naštěstí nepředstavují příliš početný slovní druh, takže se nejedná o úkol neúměrně časově náročný.

Je pravda, že se vzdáváme slov, která tagger korpusu nevyhodnocuje jako prepozice, což může být vzhledem k tématu práce (tj. pojednání o adpozicích obvykle nepovažovaných za adpozice) viděno jako poněkud problematické. Týká se to však pouze takových potenciálních ambipozic, které nejsou taggerem za adpozice považovány ani při prepozičním užití, a to ani v jednom případě. Přijdeme tedy o ta slova, jejichž klasifikace je obecně sporná i bez zahrnutí otázky slovosledu (to může být poměrně zásadní ztráta, především co se málo

³⁹ Viz Cvrček (2017): „(...) recall je poměr relevantních výsledků analýzy ke všem relevantním výsledkům ve zkoumaném vzorku bez ohledu na to, zda byly analýzou identifikovány.“ Český překlad termínu uvedený v závorce byl přejet z téhož zdroje.

⁴⁰ Ostatně ani wiki, resp. příručka ČNK nedoporučuje na syntaktickou anotaci příliš spoléhat s tím, že „v korpusu SYN2020 má chybnou syntaktickou anotaci více než 1/9 tokenů“ a že ji „lze využívat jako rámcové vodítko k dalšímu jazykovému výzkumu, je však nutné počítat s tím, že není zcela spolehlivá“ (Cvrček a Richterová 2021a).

etablovaných sekundárních adpozic týče), a v neposlední řadě také o případné české postpozice, které nefungují jako ambipozice – pokud takové existují.

Při hledání adpozic podle tagů je dobré mít na paměti, že tagy korpusu SYN2020 dělí předložkové tokeny do tří skupin – „obyčejné předložky“ (na druhé pozici tagu stojí R), vokalizované varianty (V na druhé pozici) a části víceslovných přeložek, které nemohou stát samostatně (F na druhé pozici)⁴¹. Tato distinkce může být užitečná.

Vokalizované předložky jsou pouze variantami předložek „obyčejných“. Pokud je předem odfiltrujeme, můžeme je v následujícím kroku snáze přiřadit k variantám nevokalizovaným.

Víceslovné předložky zase mohou vykazovat zvláštní vlastnosti, takže se jeví jako výhodné analyzovat je zvlášť.

S pomocí tří dotazů jsme tedy došli ke třem konkordancím:

- a) [tag=“RR.*“] – všechny značené „obyčejné předložky“
- b) [tag=“RV.*“] – všechny značené vokalizované předložky
- c) [tag=“RF.*“] – všechny značené nesamostatné části víceslovných předložek

⁴¹ Viz Cvrček a Richterová (2021b).

5.1.1 „Obyčejné“ a vokalizované prepozice

Nejdříve jsme se věnovali prvním dvěma skupinám. Pro získání lepšího přehledu jsme si pro každou z konkordanci nechali nástrojem KonText (Machálek 2014) vygenerovat frekvenční seznam nalezených slovních tvarů (poziční atribut „word“)⁴² se zanedbáním velikosti písmen. 14 vokalizovaných variant⁴³ jsme přiřadili k jejich „obyčejným“ variantám a v dalších krocích jsme je pro zjednodušení analyzovali naráz. Seznam předložek „obyčejných“ pak také obsahoval několik adpozic, které bylo možno vyhodnotit jako varianty jeho jiných položek (např. varianty adpozic začínajících na o doplněné o protetické „v“).

V dalším kroku bylo potřeba zjistit, jakou má každá z adpozic spojovatelnost s pády (tj. jaké jsou její požadavky na pád komplementu). Pro každou adpozici jsme tak nechali vytvořit frekvenční seznam vycházející z páté pozice jejich tagu, která tuto informaci obsahuje (s tím, že si jsme vědomi toho, že se opět spoléháme na informace poskytnuté taggerem, což může vést ke ztrátám⁴⁴).

Tímto způsobem jsme dospěli k následujícímu výčtu 81 jednoslovných adpozic⁴⁵ a pádů, s nimiž se pojí (adpozice pojící se s několika pády jsou značeny tučně, s výjimkou variant, které jsou uváděny po sobě, jsou řazeny podle absolutní frekvence):

⁴² Nechtěli jsme výsledky případně zkreslovat, pokud by při tagování došlo k přidělení špatného lemmatu. Vycházeli jsme z předpokladu, že adpozice nejsou ohebný slovní druh a jednotlivé položky seznamu tedy beztak budou unikátní – tedy že v některých případech maximálně půjde o nestandardně zapsané varianty jiných prepozic.

⁴³ Vyřadili jsme 15. tvar – „več“, variantu konstrukce „v co“. Tento tvar podle nás vykazuje spíše pronominální než prepoziční znaky (v korpusu je značen oběma tagy).

⁴⁴ Alternativou nicméně bylo analyzovat pro každou z adpozic zvlášť kolokabilitu s pádovými formami. Tímto způsobem bychom na jednu stranu získali i případné informace o vazbách, kterých si tagger není vědom – jsou-li takové – na stranu druhou by výsledek nutně nemusel odpovídat vynaloženému úsilí. Takovéto snahy navíc přesahují ambice této práce.

⁴⁵ Do tohoto počtu nejsou zahrnuty vokalizované varianty, varianty s protetickým „v“ a nestandardní způsoby zápisu či překlepy. Podobně jsme jako jednu adpozici počítali dvojice „navzdor“ a „navzdory“ a „dík“ a „díky“.

Tabulka 1: Seznam značených jednoslovných adpozic v SYN2020 a pádů, s nimiž se pojí

NOM ⁴⁶	GEN	DAT	ACC	LOC	INST
versus,	s, se, z, ze, do, za, od, vod,	k, ke, ku,	v, ve, na,	v, ve,	s, se, za,
via,	ode, vode, u, podle, bez, beze,	proti,	o, vo, pro,	na, o,	před,
kontra	kolem, během, krom, kromě,	kvůli, dík,	za, před,	vo,	přede,
	vedle, mimo, včetně, místo,	díky, vůči,	přede,	po,	mezi,
	pomocí, prostřednictvím, dle,	oproti,	mezi,	při	pod,
	uprostřed, veprostřed,	voproti,	pod,		pode,
	vprostřed, okolo, vokolo,	navzdor,	pode,		nad,
	vevnitř, uvnitř, podél,	navzdory,	nad,		nade,
	koncem, naproti, ohledně,	naproti,	nade,		napříč,
	vohledně, nedaleko, poblíž,	blízko,	přes,		počínaje,
	namísto, napříč, začátkem,	vstříc,	přese,		konče
	blízko, zpod, počátkem,	blíž, blíže,	mimo,		
	zpoza, doprostřed, vyjma,	napospas,	skrz,		
	dovnitř, blíž, blíže, vně,	nejblíž,	vyjma,		
	zkraje, zevnitř, stran, kol,	nejblíže,	ob ⁴⁷ ,		
	zvíci, vpůli, zprostřed,	vzdor,	skrzevá		
	zprostředka, vúkol, zpřed,	kvůlivá			
	zponad, zpomezi				

⁴⁶ Otázce vhodnosti klasifikace některých slov jako prepozic pojících se s nominativem se věnuje Vondráček (2020). Třebaže nevylučuje prepoziční interpretaci některých z nich, u výrazů, jako jsou např. právě „versus“ či „kontra“, se přiklání spíše k tomu, aby byly tyto vnímány jako koordinační spojky. Další formy zase vnímá kupříkladu spíše jako částice strukturující text. V našich datech jsme nenarazili na žádné příklady případného postpozičního užití těchto slov, takže by naše výsledky tak či onak nebyly způsobem nazírání na zmíněná slova významněji ovlivněny.

⁴⁷ Případná varianta s protetickým v – tedy „vob“ – v korpusu zastoupena není.

5.1.2 Víceslovné adpozice

Seznam víceslovných adpozic zachycených korpusem je podstatně kratší. Obsahuje pouze tři adpozice (resp. jejich části):

- a) „vzhledem“; až na několik výjimek po něm v korpusu následuje „k“ či „ke“ (dvakrát také „ku“), někdy neoddělené od následujícího slova, což vytváří několik neúmyslně utvořených hapaxů („kokolnostem“). Výjimky nastávají v případech, kdy je „vzhledem“ užito jako substantivum či kdy evidentně chybí konec věty.
- b) „narozdíl“; jedná se o nekodifikovanou variantu konstrukce „na rozdíl“. Nehledě na způsob zápisu v korpusu v naprosté většině případů následuje „od“ či „ode“, případně „vod“ (nikoliv však „vode“), někdy vlivem překlepů zapsané například jako „o“. Zajímavé je, že mezi „na rozdíl“ a „od“ v několika výskytech stojí ještě částice („na rozdíl třeba od...“).
- c) „nehledě“, klasifikované jako prepozice v pouhých 5 případech, v nichž vždy následuje „na“. Bez požadavků na tag se „nehledě“ v korpusu vyskytuje ještě před „k“ či „ke“. Toto užití nám přijde velmi blízké užití s „na“, a bude tedy zahrnuto.

Jak vidíme, nejedná se o seznam nikterak početný. Tímto způsobem jsme získali pouze víceslovné adpozice „vzhledem k/ke/ku“, „na rozdíl od/ode/vod“ (potažmo „narozdíl“) a „nehledě na/k/ke“. MSC 1 ovšem uvádí, že se počet víceslovných adpozic v češtině odhaduje „až na 300 a víc.“ (Cvrček et al. 2015, s. 333) Jako nejfrekventovanější vyjmenovává:

„v rámci, vzhledem k, spolu s, v případě, na základě, do konce, v oblasti, ve výši, na rozdíl od, v průběhu, v souvislosti s, z hlediska, v době, na konci, pokud jde o, společně s, ve srovnání s, ze strany, v důsledku, bez ohledu na, na začátku, v podobě, v souladu s, v čele, ve spolupráci s, s výjimkou, směrem k, na počátku, ve prospěch, v centru, na úrovni, s ohledem na, v závěru, v hodnotě, v okolí, v zájmu, až na, ve vztahu k, s názvem, pod názvem, v rozporu s, po dobu, v porovnání s, v čele s, na podporu, v roli, na přelomu, v období, ke konci, pod vedením, ve formě, s pomocí, na úkor, s cílem, ve smyslu, za účasti, z řad, u příležitosti, ve snaze, v blízkosti, co se týče, z důvodu, v závislosti na, v duchu, ve znění“ (ibid., s. 333–334).

Vidíme tedy, že víceslovné adpozice představují velmi slibný fond jevů k dalšímu zkoumání. V této práci se budeme věnovat jen několika z nich, protože se domníváme, že si do budoucna zasluhují bližší, soustředěnější prozkoumání zahrnující mimo jiné analýzu míry jejich gramatikalizace. Jedná se o jev poměrně specifický a kritéria na jeho uspokojivý popis

tato krátká studie nemůže splnit. Pokusíme se tedy pouze nastínit, jak by mohla taková analýza vypadat, a zaměříme se na adpozice „vzhledem k“, „na rozdíl od“ (a variantu „narozdíl od“), „nehledě na“, „nehledě k“ (spojovatelnost těchto adpozic s pády budeme odvozovat od primární adpozice, která je v nich obsažena) a několik víceslovných adpozic zmíněných v následující podkapitole věnované přechodníkům. V budoucnu by ovšem bylo více než vhodné věnovat se víceslovným adpozicím systematictěji (o jejich zvlátnostech se ještě vyjádříme níže).

5.1.3 Přechodníky

Kromě příslovcí se jako velmi slibná oblast pro hledání sekundárních adpozic jeví též přechodníky. Pro účely této práce tedy zvolíme alespoň několik přechodníků, které se podle některých autorů gramatikalizovaly a staly předložkami – nad rámec již zahrnutého použijeme několik dosud nezmíněných příkladů, které uvádí Kroupová (1984) – a prozkoumáme obdobným způsobem i jejich syntaktické chování. Snaha představit zevrubnou plošnou analýzu českých prepozicionalizovaných přechodníků a jejich způsobů užití z hlediska relativní pozice vůči komplementu by však vzhledem k jejich množství (a teoretickým problémům jejich klasifikace) opět přesahovala ambice a kapacitu této práce.

Kroupová uvádí obvykle více variant prepozicionalizovaných přechodníků – kromě varianty maskulinní i femininní. Tento postřeh jsme raději reflektovali tím, že jsme v dotazech na deverbativní adpozice zohlednili všechny možné varianty původního přechodníku.

Seznam zkoumaných adpozic tedy doplňujeme o následující slova (pro přehlednost uvádíme pouze maskulinní varianty): „počítaje (v to)“, „nepočítaje (v to)“, „hledě k“, „zahrnuje (v to)“, „přihlížeje k“, „nepřihlížeje k“, „vyjímaje“, „nevyjímaje“, „nemluvě o“, „začínaje“.

Možná adpozice „nezahrnuje (v to)“ nebyla – poněkud úsměvně – zahrnuta, protože se nám v SYN2020 nepodařilo dohledat⁴⁸ adpoziční (či alespoň přechodníkové užití) daného slova. Zdánlivá tendence stranit se jej by mohla souviset s homonymií dvou tvarů probíraného slovesa – tedy přechodníku a tvaru indikativu 3. os. přítomného (právě tímto způsobem bylo slovo v datech užíváno).

⁴⁸ Ani skrze dotaz vylučující výskyt s tagem určitého slovesného tvaru, ani manuálně na základě vzorku o 300 rádcích (otázky tvorby a reprezentativnosti vzorků řešíme níže).

Vzhledem k tomu, že tyto adpozice nejsou jako takové v korpusu tagovány, bylo potřeba najít jiný způsob, jak určit, se kterými pády se pojí (tuto informaci totiž nebylo možné vyčíst z tagu jako u „značených“ adpozic). U víceslovných adpozic obsahujících na druhém místě již analyzovanou primární prepozici jsme se řídili touto (podobně jako u víceslovných adpozic výše). Ne vždy se však taková možnost nabízela.

Pro tyto účely nám posloužila asociační míra MI-score (z anglického „mutual information“), kterou lze vypočítat pomocí následujícího vzorce⁴⁹:

$$MI(xy) = \log_2 \frac{Nf(xy)}{f(x)f(y)}$$

„N“ představuje velikost korpusu (v případě SYN2020 je to 121 826 797 pozic⁵⁰, „f“ absolutní frekvenci jevu v závorce (za f(x) si můžeme dosadit frekvenci dané adpozice, „y“ pak bude představovat pádovou formu a „xy“ jejich souvškyt ve zvolené vzdálenosti od sebe – pracovat budeme s těsným susedstvím obou forem).

Vývoj funkce $y=\log_2(x)$ nám napovídá, že čím vyšší bude hodnota podílu (tedy čím častěji se oba prvky vyskytují společně vzhledem k tomu, jak hojně jsou v korpusu zastoupeny), tím vyšší bude i hodnota MI-score, přičemž vyjde-li hodnota podílu < 1 , bude hodnota MI-score záporná (což tedy bude značit naopak jisté „odpuzování“ – pro naše účely ideální údaj). Budeme tedy ověřovat, zda jsou hodnoty MI-score pro některé kombinace s pády výrazně vyšší, a tyto poté označíme jako pády, s nimiž se adpozice spojuje.

Jistou nevýhodou MI-score je, že přisuzuje větší význam kolokacím s velmi málo frekventovanými slovy (z toho důvodu, že je poté hodnota jmenovatele velmi nízká a hodnota celého podílu v důsledku toho naopak vysoká). V našem případě si ovšem nemyslíme, že by šlo o problém, protože operujeme s abstraktnějším konstruktem – vyjadřovanými pády – který je v korpusu ve všech podobách zastoupen hojně.

⁴⁹ Jedná se o úpravu vzorce, který pracuje s podílem skutečné pravděpodobnosti výskytu bigramu a součinu pravděpodobností výskytu daných dvou slov. Tyto hodnoty pro celou populaci (tj. všechny české texty vůbec) ve skutečnosti neznáme a můžeme je pouze odhadovat na základě relativní frekvence jevů v reprezentativním korpusu. Uvedený vzorec je výsledkem úprav výrazu a operuje s absolutními frekvencemi (viz Cvrček a Richterová 2019).

⁵⁰ Viz Cvrček a Richterová (2021c).

Dospíváme tedy k následujícím zjištěním o doplněných adpozicích⁵¹:

Tabulka 2: Spojovatelnost deverbálních adpozic s pády

Adpozice	Pád(y)	Poznámka
(ne)počítaje (v to)	akuzativ	MI-score pro ostatní pády vyšlo záporné.
(ne)vyjímaje	akuzativ	MI-score pro ostatní pády vyšlo záporné.
začínaje	instrumentál	Velmi nízký počet výskytů, určeno manuálně.

5.1.4 Identifikace ambipozic – operacionalizace

Díky těmto poznatkům pak bylo v zásadě možno použít výše zmíněný jednoduchý dotaz v CQL a jednoduše jej upravovat pro potřeby jednotlivých adpozic, abychom mohli pro každou z prepozic konstatovat, zda umožňuje i postpoziciční užití. Viz následující schéma (X a Y jsou zástupné symboly, jejich význam je vysvětlen níže):

[case="X"] [lc="Y"] [case!="X"]

„V zásadě“ píšeme proto, že jsme dotaz před samotným použitím doplnili o několik detailů. Než si ovšem představíme jeho konečnou podobu, popíšeme uvedené schéma a možné problémy, které nás vedly k provedení několika posledních změn.

X zde představuje číslicí vyjádřenou informaci o požadovaném pádu (tedy o tom pádu⁵², který se pojí s právě zkoumanou předložkou) a Y sekvenci písmen odpovídající grafickému zápisu zkoumané předložky (zaměřujeme se tedy pouze na grafickou podobu slova).

Dotaz nám tím pádem vyhledá všechny výskyty dané prepozice (resp. slova s danou sekvencí písmen), jimž přímo předchází slovo v pádu, s nímž se předložka spojuje, a zároveň po nich takové slovo přímo nenásleduje. Díky užití pozičního atributu „lc“ odvozeného od atributu „word“ je vyhledávání case-insensitive, tedy se v konkordanci objeví i případné alternativní formy, ve kterých budou některá písmena kapitalizována. Pokud lze předpovídat nějakou alternaci podoby předložky (např. vlivem vokalizace – „v“ a „ve“), bylo při vyhledávání zohledněno i toto.

Samozřejmě by bylo možné ohradit se proti tomu, že se omezujeme jen na kontexty, v nichž se adpozice vyskytuje v těsné blízkosti svého komplementu. To může vést nejen

⁵¹ Vzhledem k naší jazykové intuici a k valencím původních sloves nejde o nic překvapivého, nechtěli jsme se ovšem na tyto faktory spoléhat.

⁵² Případně může být pro danou předložku pádů více, pak byl uveden výčet těchto pádů.

k zanedbání potenciálně vhodných kontextů, ale také k zahrnutí řady povrchově podobných kontextů nevhodných, v nichž se jedná o zcela standardní (prepoziční) užití dané předložky, před kterou se jen shodou okolností vyskytuje slovo v požadovaném pádě a která není bezprostředně následována svým komplementem. Případně je v takovou chvíli následující slovo součástí komplementu, ale z různých důvodů je v jiném pádě či pád nevyjadřuje, takže splňuje podmínku dotazu.

Výsledky tedy bude nutné manuálně filtrovat (pročež je tak na druhou stranu nutno počítat s možností selhání lidského faktoru a s vlivem individuální interpretace textů).

Obáváme se, že snahy o výraznější rozšíření kontextu hledání by vedly pouze k dalšímu snížení přesnosti dotazu. Pokusíme se tedy zahrnout pouze možnost, že se mezi komplementem ambipozice a ambipozicí samotnou vyskytují interpunkční znaménka (především kvůli komplementům v uvozovkách). V takovém případě je ovšem vhodné přidat podmínku „within <s/>“, aby nám dotaz nehledal výskyty, v nichž končí věta slovem ve vhodném pádě, následuje tečka a poté věta s klasicky prepozičně užitou adpozicí na začátku:

```
[case="X"][pos="Z"]{0,3}[lc="Y"][case!="X"] within <s/>
```

„Z“ výše skutečně odpovídá znaku „Z“, kterým je v tagu na první pozici značena interpunkce.

Tímto způsobem získáme např. i kontexty jako:

(22) Spojenectví mezi dárci a charitou je tedy čím dál pevnější, „blbé náladě“ navzdory.

Na stranu druhou přidáním podmínky „within <s/>“ ztratíme výskyty, v nichž se ambipozice vyskytuje před koncem věty, který není značen interpunkcí (tu totiž dotaz přijme jako token vyhovující podmínce `case!="X"`, takže takové kontexty nalezneme tak či onak). Hovoříme-li o lexému „navzdory“, jedná se o nezanedbatelných 17 případů (půjde patrně o novinové titulky, podtitulky či popisky, které se interpunkcí standardně neukončují, takřka ve všech případech jde o publicistické texty⁵³), např.:

(23) „Klausovi navzdory“

⁵³ V jiných konkordancích šlo také často o hranice veršů v poezii.

Tyto výskyty jsme původním jednoduchým dotazem získávali poněkud „omylem“, pokud následující věta začínala slovem v jiném než „zakázaném“ pádě. Na tuto skutečnost ovšem nelze spoléhat, podmínka „within <s/>“ navíc tuto možnost vylučuje. Použijeme tedy ještě komplementární dotaz specializovaný na takové výskyty⁵⁴:

```
[case="X"][pos="Z"]{0,3}[lc="Y"] </s>
```

Abychom nemuseli pro každou adpozici procházet více konkordancí, zkombinujeme oba dotazy do jednoho:

```
([case="X"][pos="Z"]{0,3}[lc="Y"][case!="X"] within <s/>) |  
([case="X"][pos="Z"]{0,3}[lc="Y"] </s>)
```

Vyjma výše zmíněné problémy nám tento přístup také nepomůže odhalit případné ambipozice, které se na každé z pozic pojí s jiným pádem. Takovou vlastnost u ambipozic nelze vyloučit, celou kapitolu jí věnuje např. Libert (2006, s. 56–67), podobný jev jsme mohli pozorovat i u Herrityho popisu lexému „nasproti“ (třebaže jeho postpoziciční užití označoval jako adverbiální).

Na druhou stranu v případě, který Herrity zmiňuje, docházelo k překryvu⁵⁵ – výčet pádů, s nimiž se mohlo „nasproti“ pojít v postpozici, byl podmnožinou pádů, s nimiž se pojilo v antepozici, což by v našem případě nebyl problém, jelikož bychom informací o spojitelnosti s daným pádem beztak disponovali.

Zmíněná omezení kontextů nám však usnadní provedení pilotní korpusové sondy a nijak nestojí v cestě budoucímu výzkumu, který by si kladl za cíl problematiku popsat a prozkoumat detailněji. Přestože tedy v tuto chvíli za účelem zjednodušení dost možná značné množství výskytů zanedbáme, bylo by jistě vhodné věnovat v budoucnu právě těmto jevům zvláštní pozornost.

O něco komplikovanější je situace u víceslovných adpozic, protože tyto – pokud jsou schopny fungování v postpozici – nemusejí být postponovány jako celek. Svým způsobem by se tak mohlo jednat i o cirkumpozice. Pokusíme se pro omezený počet takových adpozic,

⁵⁴ Kvůli absenci podmínky „within <s/>“ sice mohou být zahrnuty i kontexty, v nichž je první pozice součástí předchozí věty, ale věta obsahující ambipozici by poté musela sestávat jen a pouze z ní, přičemž by navíc ani nesměla být zakončena interpunkcí. Není důvod očekávat, že bude takových výskytů významné množství a že je nebude přinejhorším možno odfiltrovat ručně.

⁵⁵ Viz podkapitolu 4.1.

který zde budeme zkoumat, formulovat dotazy, v nichž části v různém pořadí figurují před, za či před i za komplementem.

Má-li např. adpozice 2 části, můžeme si možnosti schematizovat jako⁵⁶:

[COMPL][Adp_část_1][Adp_část_2]

[COMPL][Adp_část_2][Adp_část_1]

[Adp_část_1][COMPL][Adp_část_2]

[Adp_část_2][COMPL][Adp_část_1]

Vzhledem k tomu, že v námi analyzovaných víceslovných adpozicích ve většině případů figurují zde analyzované adpozice jednoslovné (konkrétně takové, které někteří autoři označují jako „primární“ či „původní“ – viz kapitolu 3), jsme se rozhodli víceslovné adpozice analyzovat až po nalezení potenciálních ambipozic mezi adpozicemi jednoslovnými.

Díky tomu bylo možné snížit počet zkoumaných variant. U víceslovných adpozic končících předložkou, která v datech nikdy nefiguruje v postpozici (takové předložky jsou např. v, k a mnoho dalších – viz náš komentář k nalezeným ambipozicím níže) můžeme čekat, že bude-li docházet k slovosledným odchylkám, budou se tyto týkat pravděpodobně jen druhé z částí (pokud by tomu tak ostatně nebylo, nejspíše bychom podobné jevy pozorovali již v dříve zkoumaných datech).

Pro lepší představu uveďme následující příklad. Víceslovná adpozice „nehledě na“ se skládá z ustrnulého přechodníkového tvaru „nehledě“ a primární adpozice „na“. „Na“ v analyzovaných datech nejevilo známky ambipozicionálnosti, budeme tedy předpokládat, že k čistě postpozicičnímu užití celé adpozice docházet nebude a že minimálně část „na“ bude komplementu předcházet. Můžeme tedy zkoumat, zda je možné alespoň postponování části „nehledě“, tj. zda může „nehledě na“ fungovat jako cirkumpozice v podobě „na X nehledě“. Pro tyto účely navrhuje užití poněkud jiný dotaz, než jaký byl užíván dosud:

[lc="(na)|(k[eu]?)"]{1,3}[lc="(ne)?hled(ě|íce?)"][lc!="(na)|(k[eu]?)"]

Tento dotaz zahrnuje i varianty „nehledě k(e/u)“ a případná užití jiného tvaru přechodníku, pokud by tyto ustrnuly také (pak se ovšem musíme mít na pozoru, zda skutečně

⁵⁶ Případné prepoziční užití, v němž se jen zamění pořadí částí, zde řešit nebudeme. Pouze možnosti cirkumpozicičního nebo zcela postpozicičního užití

nejde o cílené, dnes již poněkud archaické užití přechodníku, a např. srovnat tvar se jmenným rodem subjektu).

Podstatný je ale především odklon od spoléhání se na morfologické značení pádů. Vzhledem k tomu, že mezi jednotlivými částmi cirkumpozice lze očekávat pouze její komplement, není třeba filtrovat vnější kontexty, jako tomu bylo u „otevřenějšího“ vyhledávání komplementů jednoslovných adpozic. Umožňujeme pouze určitý prostor na rozvíjení komplementu intervalem specifikujícím množství pozic, které mezi oběma částmi mohou být. Nakonec, abychom se co nejvíce vyhnuli klasickým prepozičním užitím, vylučujeme skrze část [lc!="(na)|(k[eu]?)"] ty výskyty, v nichž po přechodníkové části následuje část adpoziční (a první adpozice je tak adpozicí nesouvisející, která je jen náhodou v blízkosti naší zkoumané víceslovné předložky).

5.2 České ambipozice (a cirkumpozice)

V datech jsme objevili několik adpozic, které je podle nás možné považovat za ambipozice (ovšem minimálně v některých případech není taková analýza zcela nekontroverzní).⁵⁷

Pro účely této studie budeme pracovat s následujícími možnými ambipozicemi (řazeno podle pořadí, v jakém se k nim vyjadřujeme níže): „navzdory“, „napospas“, „naproti“, „vstříc“⁵⁸, „(ne)vyjímaje“, „nepočítaje“, „počínaje“, „začínaje“, „konče“. Velmi sporně také trojici „blízko“, „blíže“ a „nejblíže“. Považujeme-li pak „nemluvě o“ a „nehledě na“ za víceslovné adpozice, vykazují tyto podle nás rovněž schopnost cirkumpozičního užití.

5.2.1 Nezařazené adpozice

U většiny zkoumaných adpozic jsme tendence k ambipozicionálnosti nepozorovali. Obvykle se nám podařilo manuálně analyzovat celou populaci výskytů odpovídajících dotazu výše⁵⁹, v některých případech (pokud velikost konkordance přesahovala 400 výskytů) jsme nechali

⁵⁷ Analyzované konkordance nebylo vzhledem k rozsahu možno přiložit k této práci. Z toto důvodu jsou zpřístupněny na: https://github.com/Jirickal/czech_ambipositions.

⁵⁸ Adpozice „navzdory“, „napospas“, „naproti“ a „vstříc“ zmiňuje v této souvislosti i Petkevič (2013, s. 72).

⁵⁹ Hovořit v tomto kontextu o populacích může být nicméně mírně zavádějící, neboť korpus samotný představuje „jen“ co možná nejrepresentativnější vzorek celkové populace představující veškerou produkci v češtině.

nástroj KonText vytvořit náhodný vzorek v rozsahu 300 výskytů a následně manuálně prověřili tento.

Z aproximace horní meze⁶⁰ příslušného binomického konfidenčního intervalu⁶¹ vyplývá, že z těchto pozorování můžeme usuzovat, že pokud se v takto rozsáhlém vzorku nevyskytuje žádné postpoziční užití adpozice, pak se s 95% pravděpodobností (což vyplývá ze zvolené hladiny významnosti) bude vyskytovat nanejvýš v cca 1,26 % populace⁶². V takovém případě na ambipoziční analýzu dané prepozice rezignujeme.

Kvůli počítačnické náročnosti binomického konfidenčního intervalu používáme na základě Wallisova doporučení Wilsonovu aproximaci, která napravuje některé nedostatky „Waldova“ intervalu⁶³ (Wallis 2013) a kterou je možné vypočítat přímo pomocí vzorce (přičemž kvůli výše uvedenému počítáme pouze horní mez w^+):

$$(w^-; w^+) = \left(p + \frac{z_{\alpha/2}^2}{2n} \pm z_{\alpha/2} \sqrt{\frac{p(1-p)}{n} + \frac{z_{\alpha/2}^2}{4n^2}} \right) / \left(1 + \frac{z_{\alpha/2}^2}{n} \right)$$

Ve vzorci označuje „n“ velikost vzorku, p relativní četnost jevu ve vzorku (tedy vlastně pravděpodobnost, s jakou lze ze vzorku náhodně zvolit „úspěšný“ případ; pokud – jako zde – ve vzorku není ani jeden takový případ, je p rovno nule), „z“ je kritická hodnota normálního rozdělení (pro zvolenou hladinu významnosti $\alpha = 0,05$, která nám poskytne 95% jistotu, je hodnota $z_{\alpha/2}$ rovna 1,96).

Jak tedy již uvádíme výše, ve většině případů jsme nenalezli žádné výskyty, které by naznačovaly, že lze danou prepozici užít kromě antepozice i v postpozici. Ačkoliv samotná

⁶⁰ Zajímáme se pouze o horní mez, jelikož pokud je četnost výskytů ve vzorku nulová, nemůže již být v populaci nižší, tj. počet výskytů žádného jevu nemůže být záporný.

⁶¹ Tedy určitý rozsah kolem našeho odhadu, v nichž se s určitou pravděpodobností (standardně 95 %) mohou pohybovat skutečné hodnoty v celé populaci. Naš odhad v tomto případě je, že je relativní četnost postpozičních užití v populaci nulová, horní mez tedy stanoví s 95% určitostí, jak vysoká by mohla nanejvýše být. Neznamená to ovšem, že nemůže být vyšší, pouze je to málo pravděpodobné.

⁶² Vypočítáno pomocí aplikace aStat (idman 2010).

⁶³ Tedy aproximace normálním rozdělením. Tato metoda by právě pro naše účely byla nepoužitelná, protože ze způsobu jejího vypočítávání plyne, že blíží-li se pravděpodobnost výskytu jevu ve vzorku k hraničním bodům (0 či 1), podceňuje „Waldův“ interval velikost chyby (v krajních bodech tak výpočet „vrací“ interval o nulovém rozsahu, což by indikovalo naprostou jistotu odhadu bez ohledu na velikost vzorku). Viz také Wallis (2013, s. 181–182).

potřeba vytvářet vzorky naznačuje, že o kontexty odpovídající dotazu mnohdy nebyla nouze, musíme konstatovat, že šlo většinou o nálezy náhodné. Uvedeme zde několik takových případů pro ilustraci.

Při vyhledávání postpozicičního užití předložek „v“ a „k(e/u)“ jsme například často nacházeli taková užití, kdy nešlo o adpozice, ale jednoduše o písmena. Některé takové příklady užití „k“ uvádíme již v podkapitole 4.4, za „v“ bychom mohli uvést např. specifické případy jeho užití jako římské číslice:

(24) Ve stadiu V.

Předložka „na“ se zase poměrně často objevovala bez komplementu, který byl vypuštěn při zpracovávání textů (zřejmě jde většinou o internetové adresy):

(25) Vyberte si ten svůj na.

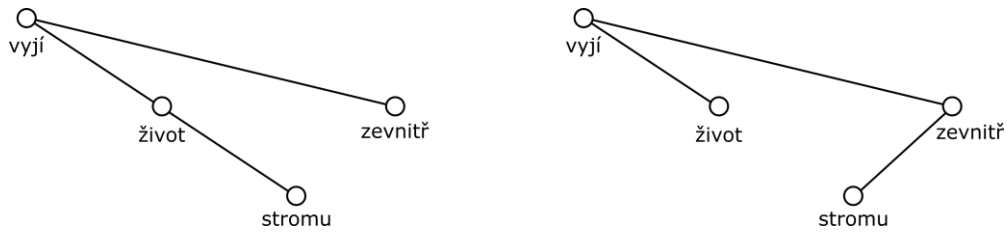
Obecně častou příčinou nálezu některých kontextů byla skutečnost, že pozice následující po adpozici nevyjadřovala pád (překlepy, zkratky, numerické údaje, užití neočekávaného tvaru např. vlivem atrakce). Případně šlo o různě deformované kontexty, z nichž nebylo možné vyčíst zamýšlený význam, jak lze vidět u následujícího řádku konkordance pro adpozici „prostřednictvím“:

(26) A když píšeme Adam je posedlý testem Adam Vágner aplikace Zwift. z celého světa prostřednictvím podobně postiženým závodníkům perzekuován, jezdí proti virtuálním, ryze analogovou činnost nebyl redakcí takzvaných válcích (...)

Často jsme naráželi také na případy intranzitivního, tedy vlastně adverbialního užití – např. u lexému „zevnitř“.

(27) Podobně jako kůrovec „vyjí“ život stromu zevnitř.

Zde dává větší smysl brát slovo „zevnitř“ jako modifikátor slovesa „vyjí“ a příčinu přítomnosti genitivu vyjadřovaného slovem „stromu“ hledat spíše v jeho atributivním vztahu k předcházejícímu substantivu „život“.

Obrázek 4: Analýza nalevo se nám jeví jako vhodnější, resp. pro analýzu vpravo nemáme dostatečné opodstatnění a oporu, např. v podobě jiného, jednoznačně postpozického užití adpozice „zevnitř“.

Podobně se konstrukce typu „jehož pomocí“ jeví spíše jako kombinace posesiva se substantivem než jako předložkové fráze se zaměněným pořadím členů.

Zvláštní je užití lexému „uvnitř“ v následující větě:

- (28) Pokud je Employer Brand pouze úkol, který má vypracovat HR, nemá to často s realitou firmy uvnitř příliš společného, a tudíž to není skutečný Employer Brand.

Nabízí se otázka, k čemu přesně se „uvnitř“ vztahuje. Jedná se o „realitu uvnitř“, nebo o konstrukci „mít uvnitř něco společného“, pokud je taková možná? Či snad o „realitu uvnitř firmy“? (To by naznačovalo postpozické užití.) Postpozická analýza ovšem opět není ani zdaleka jediný možný způsob nazírání na věc a další výskyty takové interpretaci neposkytují oporu, takže ani „uvnitř“ nepovažujeme za ambipozici.

Co se adpozic homonymních s tvary substantiv týče (např. místo, stran, kol), sestávaly konkordance do značné míry právě ze substantivních tvarů s občasným adpozickým či intransitivním (tedy adverbiálně analyzovaným) užitím, bez tendencí k postpozicionálnosti.

Přestože však většina analyzovaných adpozic tyto známky nejeví (a nalezené výskyty tak pouze povrchově připomínaly hledaný jev), u několika z nich, které zmíníme níže, považujeme ambipoziční analýzu – alespoň v některých případech – za adekvátní.

Objevili jsme také dva případy poněkud nečekaného postpozického užití adpozic, konkrétně u slov „při“ a „včetně“. V tuto chvíli nebyla tato slova zařazena (na rozdíl od víceslovné adpozice „nehledě na“, jejíž postpozické výskyt byl taktéž jediný, nicméně nám připadal méně sporný), ale příklady zde uvádíme pro ilustraci. Příklad (29) nám připadá potenciálně akceptovatelný (byť bychom větu takto nejspíše neformulovali a nenašli jsme žádné podobné užití), příklad (30) je vzhledem k umístění adpozice mezi dvě části komplementu (interpretujeme-li zamýšlené sdělení správně) velmi nestandardní a nečekaný:

- (29) (...) byl pravděpodobně kvalifikovanější než celé představenstvo fabriky, inženýrů včetně.
- (30) Nasazují se při angíně, infekcích při dutin, průdušek a plic.

Jsme si vědomi skutečnosti, že zde navzdory deklarovanému, na datech založenému postupu poněkud nevhodně saháme po metodách introspekce a necháváme se ovlivňovat vlastním idiolektem. V budoucnu tedy problematiku bude třeba prozkoumat detailněji a podobné soudy vynášet na základě jazykového cítění většího množství dotazovaných jedinců (tedy ne pouze autora této práce). V tuto chvíli volíme introspekci pro určité zjednodušení, i přes metodologické nedostatky takového počínání.

5.2.2 Navzdory

První ambipozicí, kterou zde uvedeme, je již několikrát zmiňované „navzdory“. Jak jsme se pokoušeli demonstrovat již výše, jsme toho názoru, že v některých případech je nejlepším způsobem popisu jeho funkce ve větě konstatovat, že se jedná o adpozici v postpozici. Nevidíme tak jiný způsob, jak analyzovat například větu:

- (31) Proč tedy úspory rostou nízkým úrokovým sazbám navzdory?

Mezi 153 řádků konkordance se „vmísilo“ pouze 5, v nichž šlo o klasické prepoziční užití a které pouhou náhodou odpovídaly požadovaným parametrům.

5.2.3 Napospas

Analýzu lexému „napospas“ poněkud komplikuje skutečnost, že – na rozdíl od „navzdory“ výše – není jeho vztah ke komplementu tak jednoznačně a na první pohled zřejmý z pádové formy. Ve větě (31) je očividné, že úspory nemohou „růst úrokovým sazbám za účelem vzdoru“, jelikož zmíněné entity nemohou mít takovou agendu – úrokové sazby nejsou za běžných okolností schopny schraňovat úspory a ty zase nejsou schopny vzdoru.

Vezměme si ale větu následující:

- (32) Rozhodně bych vás nenechal vesničanům napospas.

Přítomnost dativního tvaru „vesničanům“ bychom mohli vysvětlovat i valenčními požadavky slovesa „nechat“, resp. „nenechal“. „Napospas“ by pak bylo pouze adverbialním komplementem, který by specifikoval ono „nechání“, podobně jako kdybychom užili kupříkladu slovo „zdarma“.

V SYN2020 se navíc vyskytují i případy očividně intranzitivního užití slova „napospas“ (není přítomen žádný prvek, který by mohl být považován za jejich komplement⁶⁴), viz např.:

(33) Jsi naprosto vydaný napospas, nic nemá smysl vysvětlovat.

(34) Právě to umělci dělají, i když se tím vydávají napospas.

Zřejmé tranzitivní užití (tedy kontexty, v nichž nelze užití dativu vysvětlit valencí slovesa) jsme naopak v SYN2020 neobjevili⁶⁵.

V této chvíli bychom rádi připomněli naše argumentační východisko, a sice že není natolik klíčové dokonale vymezit kategorie a jejich vlastnosti (jelikož poté beztak narážíme na problémy s hraničními jevy), ale spíše popisovat jazyk konzistentně. Nabízí se tedy otázka, jak bychom analyzovali následující větu:

(35) Zanechals svůj lid napospas smrti!

Pokud bychom chtěli tento výskyt slova napospas hodnotit jako prepoziční užití, nevidíme důvod, proč za adpozici nepovažovat i užití níže:

(36) Její manžel uprchl hned v počátcích útoku do kopců a svou rodinu nechal smrti napospas.

Hodnotíme-li obě užití jako adverbialní, je náš popis taktéž konzistentní. Z našeho pohledu lze ovšem o „napospas“ uvažovat také jako o ambipozici. Domníváme se, že je vztah mezi „napospas“ a potenciálním komplementem výraznější, než jak by tomu bylo u příslovčí typu „zdarma“. Tento argument je, pravda, postaven na našem vlastním idiolektu, ale u některých dalších sporných příkladech je podle nás podpořen výskytem samostatných konstrukcí neobsahujících sloveso (viz níže).

5.2.4 Naproti, vstříc

K podobným závěrům se kloníme i v případě slov „naproti“ a „vstříc“. Vzhledem k tomu, že je možné adpozici užití, nám přijde jako smysluplné považovat daná slova tam, kde se

⁶⁴ Takové výskyty jsme hledali prostřednictvím dotazu [case!="3"][lc="napospas"][case!="3"].

⁶⁵ Několik výskytů lze ovšem nalézt v SYN v6, např. izolované „DOBĚ NAPOSPAS“. Patrně ovšem nepůjde o užití příliš frekventované.

pořadí prvků zamění, za adpozice. Pro ilustraci považujeme za postpoziciční užití (a doklady ambipozicionálnosti) např.:

(37) Ale vnímáte, že jste šel úspěchu naproti?

V souvislosti s těmito slovy nicméně již při pročítání výskytů vyvstala řada zajímavých otázek, kterým se budeme věnovat v následující kapitole.

V první řadě se ihned jevílo jako zajímavé zkoumat kontexty výskytu těchto slov a jejich kolokace, protože se již při samotném zkoumání konkordancí citelně často objevovala ve spojení se slovesy označujícími pohybové aktivity. Tento jev popíšeme v podkapitole 6.1.

Dále minimálně slovo „navzdory“ nabízí prostor i pro sémantickou analýzu obou užití. V příkladu (5)(b), který citujeme z Herrityho gramatiky (viz kapitolu 4.1) jsme viděli slovinské slovo „nasproti“ užitó v postpozici ve statickém významu, tedy jako označení relativního umístění vůči jinému bodu. Prokáže-li se ovšem tendence obou slov spojovat se se slovesy pohybu, bude jistě zajímavé zkoumat, zda se zde v tomto směru neprofiluje určité významové rozlišení. O této problematice se zmíníme v podkapitole 6.3, ovšem pouze stručně.

A konečně je dobré konstatovat, že je na příkladu těchto slov velmi dobře patrné, že se záměna pořadí v žádném případě nemusí dít nahodile a že je vhodné blíže se zaměřit na otázky motivací mluvčích. Srovnej (první věta pochází z korpusu, druhá je její uměle vytvořenou derivací):

(38) (a) Ve svitavské porodnici vycházejí maminkám vstříc.

(b) Ve svitavské porodnici vycházejí vstříc maminkám.

Věta (38)(b) dosahuje trochu jiného efektu – působí, jako by šlo o nějaké srovnávání. Svitavská porodnice vychází vstříc maminkám – a nikoliv někomu jinému (otcům, lékařům a tak podobně). Takový významový odstín z první věty patrný není. K tomuto jevu se ve zkratce vyjádříme v podkapitole 6.4.

Připouštíme, že tato analýza není nenapadnutelná. Stejně jako v případě slova „napospas“ výše můžeme situaci vnímat tak, že je „naproti“ či „vstříc“ užitó nikoliv jako zprostředkovatel vztahu, ale takovým způsobem, že tvoří se slovesem jakýsi idiomatický významový celek (oproti „napospas“ výše zde však navíc dochází i ke změnám valence – kupříkladu sloveso „jít“ obvykle samo o sobě, na rozdíl od např. „dát“ či „ponechat“,

nepřijímá argumenty v dativu). Pak bychom tedy i případy jako (38)(b) – nejen (38)(a) – považovali za adverbialní užití.

Kupříkladu by dle nás bylo možno poukázat na fakt, že lze vytvořit konstrukci „jde vstříc jemu“, nikoliv však obdobu s formou daného zájmena, která po předložkách obvykle následuje, tj. „* jde vstříc němu“⁶⁶. Myslíme si ale, že to ukazuje v první řadě na již několikrát zmíněné inherentní problémy snah striktně rozlišovat mezi třídami.

O tranzitivitě snad lze také hovořit např. díky samostatně se vyskytujícím frázím, jako jsou „Světlu vstříc“ či „Těhotenství naproti“ (lze nalézt v SYN2020). Pokud mluvčí užívají takovéto konstrukce i bez slovesa, zjevně vnímají mezi lexémem „vstříc“ a slovem v dativu nějaký vztah. Tento vztah dle našeho názoru není zanedbatelný.

5.2.5 (Ne)vyjímaje, (ne)počítaje

„(Ne)vyjímaje“ (na základě dat patrně nikoliv podoby „(ne)vyjímajíc“ a „(ne)vyjímajíce“, jde tedy o ustrnutí pouze maskuliní formy) je pozoruhodné hned z několika hledisek.

V první řadě je užito takřka vždy v negativním tvaru („vyjímaje“ se objevilo pouze ve dvou výskytech v konkordanci dotazu umožňujícího variantu s „ne“ na začátku i bez něho).

Dále postpoziční užití výrazně převažuje nad prepozičním. „Invertovaný“ dotaz – tedy dotaz hledající výskyty, v nichž akuzativ adpozici nepředchází, ale následuje po ní – vrátil konkordanci o pouhých 18 výskytech. Z 225 řádků nalezených původním dotazem pak prepoziční užití figurovalo ve 3, zbytek jsme klasifikovali jako užití postpoziční, např.:

(39) Volné radikály poškozují všechny buňky, chrupavku nevyjímaje.

A konečně je zajímavý jev viditelný i v příkladu (39) výše, a sice určitá tendence k jakémusi syntaktickému separování těchto konstrukcí (k němuž dochází i v nalezených dokladech prepozičního užití) – „nevyjímaje“ tak figuruje v samostatných větách či vsuvkách, konstrukce s ním jsou odděleny čárkami, pomlčkami, nebo se nacházejí uvnitř závorek.

Podobné je také „(ne)počítaje (v to)“, jen s rozdílem, že zde nepozorujeme převahu postpozičních užití, naopak převládá umístění v antepozici. Nalezli jsme všechny čtyři

⁶⁶ Respektive nenacházíme takové výskyty v korpusu. Jde ovšem o diskutabilní tvrzení – je otázkou, nakolik se zde mohou lišit idiolekty jednotlivých mluvčích.

kombinace, tedy kladnou i zápornou variantu ustrnulého přechodníku a u obou výskyt společně s „v to“ i bez něho.

5.2.6 Počínaje, začínaje, konče

Adpozice „počínaje“ je zmíněná již ve výše citovaných *Kapitolách z koncepce Akademického slovníku současné češtiny*⁶⁷. Z hlediska dalšího zkoumání se nám jako zajímavá jeví především skutečnost, že v datech nápadně často dochází k souvýskytu adpozic „počínaje“ a „konče“, jako by tyto tvořily komplexnější celek (roli jistě hrají sémantické faktory a kontexty užití). Také je zajímavé, že ne vždy musejí v takovém případě být obě užití postpoziční (byť obvykle jsou). Viz tento příklad:

- (40) (...) Klementem V. a Řehořem VI. počínaje a konče Francouzi, od přírody gurmety (...)

Taková kombinace postpozičního a prepozičního užití není příliš častá (např. kombinaci „X počínaje a konče Y“ jsme v SYN2020 našli třikrát) a bude patrně souviset s komplexitou komplementu, jehož anteponování by mohlo klást příliš vysoké nároky na pozornost čtenáře. Srov. dva další výskyty:

- (41) (...) nejlidnatějšími metropolemi počínaje a konče těmi nejzastrčenějšími zapadáky někde v Barmě nebo na Bahamách (...)
- (42) Příklady je spousta – bývalým italským předsedou vlády Berlusconi počínaje a konče současným ukrajinským prezidentem, původním povoláním šoumenem.

K tomuto jevu (a k otázce, nakolik jsou obě adpozice schopny samostatného vystupování) se vyjádříme v souvislosti s otázkou kolokací v podkapitole 6.1.

„Začínaje“ se zdá být určitou méně frekventovanou variantou „počínaje“, figuruje v podobných kontextech, ale jen okrajově. V postpozičním užití se v korpusu vyskytuje jednou, krátce poté následováno postponovaným „konče“.

Výskyt ve vsuvkách podle nás není problém. Poměrně častá konstrukce „X počínaje / začínaje X přes Y až po Z“ je nápadně podobná konstrukci „od X přes Y až po Z“, která užívá dosti prototypické adpozice.

⁶⁷ Viz podkapitulu 3.2.

5.2.7 Blízko, blíže, nejbliže

Zařazení této trojice slov do našeho seznamu ambipozic je velmi sporné. Na jednu stranu některá užití naznačují, že se o ambipozice jedná:

(43) Věřím, že i díky tomu jsme zákazníkům blízko.

Na stranu druhou jsou podle nás v tomto případě argumenty pro adverbialní analýzu ještě silnější než u jiných potenciálních ambipozic. Obvykle se totiž v nalezených případech jedná o konstrukci „být něčemu blízko“⁶⁸. Sloveso „být“ se ve větách může objevovat i bez samostatného lexikálního významu, jaksi sémanticky vyprázdněné (kromě auxiliárního užití může zastávat roli, v níž se klasicky označuje jako „spona“ či „copula“⁶⁹). Velmi podobné konstrukce ostatně nacházíme i s příbuzným adjektivem „blízký“:

(44) Tvoří ho mladí hudebníci, kteří jsou si blízcí (...)

Podobně jako v případě „vycházení vstříc“ zde tak zřejmě pracujeme s jakousi frází (což dále budeme ověřovat). To naše adpozici argumenty možná oslabuje. Na druhou stranu i zde můžeme, byť okrajově, pozorovat samostatná užití jako:

(45) PŘÍRODĚ BLÍZKO

Navíc je také třeba rozlišovat mezi figurativním a doslovným užitím. Vezměme si následující větu:

(46) Právě on byl unikajícimu protihráči nejbliže, šanci zasáhnout ale neměl.

Zde se „být“ jeví jako plnovýznamové sloveso, „blízko“ zde vyjadřuje skutečný prostorový vztah. Konstrukce tak připomíná obdobné konstrukce s předložkami, jako je např. „Dědeček je na poli.“, přičemž se v takových případech „být blízko“ nejeví jako o mnoho idiomatičtější než právě třeba „být na“.

⁶⁸ Opět tedy vyvstává otázka, jak bychom analyzovali konstrukce s „blízko“ ve větách jako „Věřím, že i díky tomu jsme blízko zákazníkům.“

⁶⁹ Viz Karlík (2017). Spona „spojuje“ podmět a jméno, čímž umožňuje utvářet větu bez přítomnosti lexikálního slovesa. V některých koncepcích je pak analyzována jako součást predikátu věty, který utváří spolu se jménem.

5.2.8 Nemluvě o, nehledě na

U obou těchto víceslovných adpozic jsme narazili na příklady jejich užití způsobem, který bychom snad mohli nazývat užitím cirkumpozičním (v případě „nehledě na“ však pouze na jeden, ve srovnání s 322 nalezenými výskyty cirkumpozičního „o X nemluvě“, z toho jednou ve tvaru „nemluvic“). Podobně jako v případě „nevyjímaje“ výše se tyto obraty vyskytují odděleně od zbytků vět či tvoří v textu samostatnou větu.

Jako příklad cirkumpozičního užití z korpusu uveďme:

(47) Dřív jsem šidila snídaně, o svačinách ani nemluvě.

5.2.9 Společné rysy českých ambipozic

V předchozí kapitole jsme si položili otázku, mají-li české ambipozice nějaké společné rysy. Na první pohled lze konstatovat, že žádná z identifikovaných ambipozic skutečně není primární adpozicí. Budeme-li „původní“ předložky považovat za prototypické zástupce, není tak divu, že se tradiční popis operující s klasickými kategoriemi ambipozicím v češtině nevěnuje.

Roli může hrát – jak jsme již také zmínili výše – otázka míry gramatikalizace. Právě z toho důvodu se domníváme, že by bylo vhodné více se do budoucna zaměřit na otázku upevňování pozice víceslovných adpozic, které jsme se zde dotkli jen letmo a která s fenoménem gramatikalizace úzce souvisí. Ostatně, čtyři výše uvedené jednoslovné ambipozice vznikly z víceslovných výrazů – navzdory (na + vzdor), naproti (na + proti), napospas (na + pospas⁷⁰), vstříc (ze staršího „v stříecu“⁷¹).

Nepůvodní adpozice si jistě nějakou část svého významu zachovávají, i když se mnoho složek gramatikalizací ztrácí (kupříkladu právě u zmiňovaných transgresivů mizí hledisko volby mezi maskulinními, femininními a plurálovými tvary; je tedy otázkou, zda lze skutečně v souvislosti s přechodníky uvažovat o významně nižší míře gramatikalizace). Zodpovězení této otázky si nicméně žádá podrobnější diachronní výzkum, o který se na tomto omezeném prostoru nebudeme pokoušet. Nechceme se tedy dopouštět prázdných, nepodložených spekulací.

⁷⁰ Postup zde není tolik přímočarý. Slovo „pospas“ vychází z italského „postpaso“ („zákusek“) a při jeho integraci do systému češtiny došlo k významovému posunu (viz Rejzek 2001).

⁷¹ Rovněž vycházíme z Rejzkova výkladu.

Ve všech případech se také jedná buď o adpozice, které podle všeho mohou fungovat jako intranzitivní adverbia, nebo o ustrnulé maskulinní (tedy převážně) tvary přechodníků (zajímavé je, že především tvary v záporu). Žádné z výše uvedených kritérií však podle všeho – jak vyplývá z poměrně malého rozsahu našeho seznamu ve srovnání se seznamem adpozic, z něhož jsme vycházeli – není rysem, na jehož základě by bylo možno vynášet automatické soudy o možnosti postpozčního užití.

6 Kontexty výskytu a motivace mluvčích

V této kapitole se pokusíme analyzovat konkrétní kontexty, v nichž se vyskytují předložky v postpozici. Zaměříme se především na otázky, nakolik se jedná o produktivní fenomén a nakolik je distribuce omezena pouze na několik ustálených syntagmatických celků. Také se pokusíme dotknout možných motivací mluvčích pro užití jednotlivých možností.

6.1 Kontexty výskytu a produktivita

Když máme nyní k dispozici základní seznam potenciálních ambipozic, můžeme blíže zkoumat, zda jsou postpozicičně užívány produktivně, nebo zda je jejich postpoziciční užití omezeno pouze na několik ustrnulých kolokací. Chceme-li skutečně hovořit o ambipozicích, nemělo by se pravděpodobně jednat o prakticky monokolokabilní jednotky používané jen v idiomatických vazbách. Pokusíme se tedy vyvrátit hypotézu, že:

H: Postpoziciční užití navrhovaných českých ambipozic je omezeno pouze či převážně na idiomatické konstrukce.

Přiznáváme, že se jedná o hypotézu dosti vágní, protože navrhované ambipozice nemusí v tomto ohledu tvořit příliš homogenní třídu. Adekvátnější by tedy bylo rozdělit tuto hypotézu na hypotézy dílčí, týkající se jednotlivých ambipozic zvlášť. Výsledky budeme komentovat odděleně, nicméně se nám nejeví jako praktické rozepisovat na tomto prostoru takové množství takřka totožných formulací.

Pro účely testování tohoto tvrzení jsme využívali již protříděné konkordance, které obsahovaly pouze výskyty klasifikované v předchozí analýze jako příklady postpozicičního užití. „Začínaje“ jsme testovali společně s „počínaje“, „nehledě na“ jsme pro tuto chvíli vyřadili kvůli příliš nízké frekvenci výskytů (konkordance obsahovala jediný).

Jednotlivá slova jsme testovali pomocí tří asociačních měr, aby naše pozorování nebyla zkreslená vlastnostmi jedné z nich (na rozdíl od situace v kapitole 5.1.3 nyní již neoperujeme s informacemi o frekvencích pádů, ale s frekvencemi slov, což situaci činí komplexnější). První užitou míru – MI-score – jsme představili již výše. Dalšími dvěma, v korpusové lingvistice také často využívanými, jsou T-score a logDice.

T-score vyjadřuje míru jistoty, s jakou můžeme konstatovat, že souvškyt dvou jednotek není dílem náhody. Vypočítat ji lze jako:

$$T(xy) = \frac{f(xy) - \frac{f(x)f(y)}{N}}{\sqrt{f(xy)}}$$

Hodnota v čitateli představuje rozdíl mezi skutečnou, naměřenou frekvencí a frekvencí očekávanou (tedy součinem absolutní frekvence jednoho ze slov s relativní frekvencí, resp. pravděpodobností výskytu slova druhého). Na rozdíl od MI-score, které má tendenci přeceňovat kolokabilitu málo frekventovaných slov, je T-score naopak citlivé na vysokou frekvenci zkoumaného bigramu. Nejvyšších hodnot tak dosahují kombinace s interpunkcí a velmi frekventovanými gramatickými slovy (Čermák 2017, s. 103–105).⁷² Tuto vlastnost je při vyhodnocování výsledků třeba mít na paměti. Zjištění, že se v okolí slova vyskytují obecně velmi frekventované tokeny není z výzkumného hlediska příliš směrodatné (tím spíše, zvolíme-li širší rozsah). Z toho důvodu z výsledků s vysokým T-score obvykle nelze příliš mnoho usuzovat a při našich zkoumáních se budeme orientovat spíše na ostatní míry a frekvenci kolokací jako takovou, tedy údaje, které jsou informativnější.

Poslední užitou měrou je logDice, normalizovaná varianta míry Dice. Počítá se jako podíl frekvence bigramu s aritmetickým průměrem frekvence jednotlivých slov. Po úpravě vzorce:

$$\logDice(xy) = 14 + \log_2 \frac{2f(xy)}{f(x) + f(y)}$$

Tato míra operuje jen s absolutními frekvencemi slov. Jak vidíme, otázka velikosti korpusu do výpočtu vůbec nevstupuje.

Rozhraní KonText umožňuje automatické vyhledávání kolokací ve specifikovaném okruhu KWIC a jejich třídění podle hodnot přiřazených zvolenými asociačními mírami. V ideálním případě bychom manuálně extrahovali pro každý výskyt informace o řídicích členech a komplementech a nechali jejich kolokabilitu zhodnotit výše popsányi metodami.

⁷² Viz také Zipfův zákon, podle něhož je součin frekvence slova a jeho ranku (tj. pořadí v korpusu podle frekvence) více či méně konstantní. Z toho plyne, že v jazyce existuje malé množství velmi frekventovaných slov (typů) a naopak velké množství málo frekventovaných slov (viz např. Cvrček et al. 2015, s. 99–100).

Pro účely tohoto výzkumu se ovšem spokojíme s prostým hledáním kolokátů v okruhu čtyř pozic.

Vycházíme přitom z četných zjištění a pozorování, že vzdálenost mezi syntakticky usouvztaženými jednotkami ve větě (míněno v počtu pozic) dosahuje v přirozeně utvořených větách – do značné míry patrně z kognitivních příčin (např. kvůli kapacitě krátkodobé paměti) – významně nízkých hodnot a i v závislosti na délce věty roste jen velmi pomalu (Ferrer i Cancho 2004). Předpokládáme, že i když se v tomto okruhu hledané prvky ve všech případech nutně nacházet nemusejí, projeví se tendence k souvyskytu jednotek i přes tuto skutečnost (jinými slovy, že se jednotky, které spolu souvisejí, nebudou stabilně objevovat nad očekávání daleko od sebe do takové míry, aby tuto souvislost zastřely).⁷³

6.1.1 Navzdory

Co se užívání slova navzdory týče, nevidíme zde příliš důkazů tendence vyskytovat se v ustrnulých vazbách.

Nejvyšších hodnot T-score dosahuje dle očekávání interpunkce. V případě MI-score a logDice zase málo frekventované slovo Donald.

Relativně vysoké skóre ovšem všechny tři míry přiřazují lemmatu „všechen“ (MI-score 7.011, T-score 6.730, logDice 2.360). Hovoříme tedy o konstrukcích typu „všemu navzdory“ či „všem navzdory“. Při bližším prozkoumání vidíme, že se v některých případech může jednat o komplexnější celky:

(48) VŠEM KALAMITÁM NAVZDORY, (...)

Vzorek výskytů postpozicičního užití slova „navzdory“ je dosti různorodý. Na pozici, která mu předchází, bylo nalezeno 93 lemmat, z toho pouze 13 je užito více než jednou. V některých případech – jako je užití vulgarismu „sráč“ – navíc ani vícere užití příliš nesvědčí o kolokabilitě. V tomto konkrétním případě jde o opakované zmiňování názvu literárního díla *Všem sráčům navzdory*.

Ambipozici „navzdory“ tedy mluvčí dle našich současných pozorování užívají produktivně, možná s jistou tendencí umísťovat do komplementu zájmeno „všechen“.

⁷³ Celé tabulky informací o kolokátech jednotlivých adpozic lze nalézt na https://github.com/Jirickal/czech_ambipositions.

6.1.2 Napospas

V případě slova „napospas“ je situace jiná. Všechny tři míry přikládají velkou váhu třem slovům – „vydaný“, „vydat“ a „nechat“. Souvýskyty s těmito slovy tvoří na základě těchto dat zhruba 72,7 % analyzovaného vzorku, ten ovšem není příliš velký (33 výskytů, což ukazuje na poměrně široký binomický konfidenční interval zhruba mezi 55,8 % a 84,9 % s mírou jistoty 95 %). Na druhou stranu i po odfiltrování těchto řádků nacházíme například užití slova „nechat“ v okolí větším než 4 pozice, výskyty s dokonavými protějšky odfiltrovaných sloves („vydávat“, „nechávat“) či slova, která jsou odfiltrovaným morfologicky příbuzná („dát“, „ponechat“). V datech lze tedy pozorovat silnou tendenci lexému „napospas“ spojovat se s řídicími členy výše.

Z komplementů se mezi kolokáty objevilo pouze zájmeno „všechn“, vyšší váhu mu ovšem přiřazuje jen MI-score. Jedná se o 3 z 33 výskytů, jeden z nich pak po bližším přezkoumání není relevantní, jelikož se slovem „napospas“ nesouvisí. Na pozici komplementu se vícekrát (v obou případech dvakrát) opakují pouze zájmena „on“ a „všechn“, zbylých 29 výskytů ambipozice se pojí s unikátními komplementy.

Vidíme tedy, že ačkoliv postponované slovo napospas – co se jeho komplementu týče – patrně nevstupuje do ustrnulých konstrukcí, jeho vazby s řídicími členy lze považovat za fráze. Nevyskytuje se výlučně v nich, ale nejde ani zdaleka o takovou míru volnosti, jakou pozorujeme u „navzdory“.

6.1.3 Naproti

Vysokých bodových hodnot dosahuje v analýze kolokability sloveso „jít“ (MI-score 8.320, T-score 8.517, logDice 3.868). MI-score a logDice poté přisuzují vysokou váhu kolokátům „přiběhnout“, „spěchat“, „vyběhnout“, „rozběhnout“ či „běžet“ a „vyjít“, přičemž poslední dvě sice nedosahují vysokých hodnot T-score, ale dosahují hodnot vyšších než jiná řídicí slova (nad nimi je pouze již zmíněné sloveso „jít“ a poté interpunkce, několik osobních zájmen a synsémantika, tedy jednotky obecně frekventované, které T-score přeceňuje). Vidíme zde tedy silnou tendenci pojit se se slovesy pohybu, přičemž fráze „jít někomu naproti“ se jeví jako do značné míry ustálená.

Na pozici před KWIC, kde předpokládáme výskyt většiny komplementů, jasně frekvenčně dominují (především osobní) zájmena. Ta ovšem představují pouze 6 ze 66 typů lemmat, která se zde vyskytují (většina z nich pouze jednou v celém vzorku). Jelikož osobní zájmena díky své deiktčnosti mohou odkazovat prakticky k jakékoliv entitě, zdá se, že zde větší tendence v upřednostňování některých konkrétních komplementů nejsou.

6.1.4 Vstříc

Všechny tři míry ukazují na sílu kolokace „vyjít vstříc“ (MI-score i T-score > 10), případně „vycházet vstříc“ (MI-score 10,684; T-score 7,611)⁷⁴. Dalším slovům, která logDice a MI-score považují za významné kolokáty – „řítit (se)“, „vykročit“, „letět“, „vyrazit“ či „kráčet“ T-score tak vysokou hodnotu nepřisuzuje. Seřazení podle T-score, resp. podle frekvence, nicméně odhaluje další, byť o něco méně výrazný kolokát ve slovesu „jít“ (T-score 6,181; MI-score 6,611).

Jen tato tři lemmata (tedy „vyjít“, „vycházet“ a „jít“) se dohromady vyskytují ve zhruba 72,1 % řádků⁷⁵ (hodnoty v populaci se budou pravděpodobně pohybovat v rozmezí 66,7 až 76,9 procent) protříděné konkordance, zbytek je již více rozrůzněn (být vyšších frekvencí dosahují slovesa výše uvedená jako kolokáty nalezené logDice a MI-score, nejde o tak výrazné rozdíly a jejich frekvence se pohybují v řádech jednotek). Vidíme však, že „vstříc“ s „vyjít“ tvoří silnou kolokaci (to je ještě posíleno skutečností, že má tato fráze obvykle figurativní význam).

Situace je tedy velmi podobná chování adpozice „naproti“ popsanému výše. Celkově „vstříc“ vykazuje tendenci pojít se se slovesy označujícími pohyb nějakým směrem, byť lze nalézt výjimky (ovšem jen vzácně):

(49) Díval jsem se na jeho tvář zakloněnou slunci vstříc.

Z komplementů – nepočítáme-li osobní zájmena s vysokou hodnotou T-score, což nám ale vzhledem k jejich deiktčnosti a „univerzálnosti“ mnoho neprozrazuje – ukazují srovnávání jednotlivých měr na možné kolokáty „zákazník“, nebo „smrt“. To by mohlo souviset i s tématy analyzovaných textů, byť zde patrně o jistou ustálenost půjde (v prvním případě se zřejmě jedná o specifika reklamní či firemní komunikace v komerčním sektoru).

Lemmat na předpokládané pozici komplementu je ovšem v konkordanci o 297 výskytech 128, většina z nich je málo frekventovaných (< 2), s výjimkou osobních zájmen, takže volba komplementu zřejmě výrazněji omezena není, respektive je zde podstatně větší variabilita než v řadách řídicích slov.

⁷⁴ Obě tato slova též dosahují nejvyšších hodnot logDice.

⁷⁵ Tento údaj bylo třeba zjistiť odfiltrováním daných výskytů, protože se sloveso „jít“ ve dvou řádcích vyskytovalo dvakrát.

6.1.5 (Ne)vyjímaje

Ani jedna použitá míra nepřisuzuje vyšší váhu slovesným tvarům, což patrně souvisí s tendencí adpozice „nevyjímaje“ vystupovat v parentetických konstrukcích. Jako poměrně nepřekvapivé se ze sémantických důvodů jeví poměrně vysoké postavení lexémů „všude“ (alespoň z hlediska logDice a MI-score) a „všechn“ (které má vyšší T-score než většina ostatních možných kolokátů). Zdůrazněme ovšem slovo „poměrně“, protože zde skutečně nenacházíme mnoho smysluplných kolokací. Slova „sociologie“, „živočich“ či „republika“, která klade na vrchol MI-score, souvisejí spíše s tématy textů a v důsledku toho tedy i výčtů, z nichž je „(ne)vyjímáno“.

Rozrůzněnost komplementů ostatně potvrzuje i seznam lemmat vyskytujících se na předchozí pozici, který čítá (na 220 řádků konkordance) 173 položek, naprostou většinu z nich o frekvenci 1.

Pozoruhodné je, že slovo „nevyjímaje“ zřejmě mírně tenduje k postpozicičnímu užívání. V našem vzorku představují nalezené postpoziciční výskyty zhruba 64 % všech výskytů slova. Skutečné hodnoty v populaci se tedy s 95% jistotou budou pohybovat v binomickém konfidenčním intervalu cca mezi 58,9 % a 69 %.

6.1.6 (Ne)počítaje

Z velmi nízkého množství výskytů (konkrétně 10) se nepodařilo vypočítat žádné významné informace o kolokabilitě. Adpozice se zdá být produktivní, všechny výskyty se od sebe vzájemně liší.

6.1.7 Počínaje, začínaje, konče

Jak uvádíme výše, „začínaje“ jsme pro tyto účely považovali za variantu adpozice „počínaje“ a analyzovali obě slova společně. Důvod, proč zde uvádíme i „konče“ vychází z vysoké frekvence souvýskytů obou adpozic.

Nejdříve se na problematiku podívejme z pohledu „počínaje“ (resp. „začínaje“).

„Konče“, analyzované taggerem obvykle jako přechodník (spíše než jako adpozice), dosahuje ze všech možných kolokátů vůbec nejvyšších hodnot MI-score i logDice. Vyšší T-score má pouze čárka (interpunkční znaménko) a spojka „a“. Ze srovnání jednotlivých měř dále vyplývá, že všechny z nich kladou poměrně vysoko slovo „přes“. Při prozkoumání těchto výskytů pozorujeme (jak uvádíme již výše), že se postponované „počínaje“ často objevuje v konstrukci „X počínaje a Y konče“, výjimečně též „X počínaje a konče Y“, případně (ovšem také ne tak frekventovaně) „X počínaje přes Y až po Z“.

Málo často narazíme i na odchylky, kdy je např. namísto „konče“ užito „nekonče“ nebo „pokračujíc“ namísto „přes“⁷⁶. Pouze v jednom případě jsme narazili na kombinaci slov „přes“ a „konče“ v jedné konstrukci. Tyto konstrukce jsou obsaženy v cca 80,1 % výskytů slova počínaje (133 ze 166, konfidenční interval 73,4 až 85,5 procent).

Z možných komplementů vykazuje nejvyšší hodnoty substantivum „dnešek“ (typ „dneškem počínaje“; podobné konstrukce s časovými údaji mohou patrně mimo jiné fungovat samostatně, tedy i mimo řadu ohraničenou „konče“).

Konkordance výskytů slova „konče“ v postpozici se tedy s výše analyzovanou konkordancí do značné míry překrývá. Rozdíly (11 nepřekrývajících se výskytů „konče“) nacházíme především tam, kde „počínaje“ není užito postpozici. Navíc se zde objevuje několik výskytů s postpozici „počínaje“, které nevyhovovalo dotazu výše. Konstrukce, v nichž by „počínaje“ nefigurovalo, jsme nenalezli. Nepřekvapivě se míry shodují na tom, že je „konče“ značně kolokabilní s „počínaje“. MI-score a logDice dále přisuzují vyšší význam komplementům „choroba“ a „úřad“, půjde ovšem spíše o vliv charakteru výčtů, které se v korpusu nacházejí.

6.1.8 Blízko, blíže, nejbliže

Vymezit adpozice „blízko“, „blíže“ a „nejblíže“ není, jak jsme již uvedli výše, úkol snadný. Ani data, která jsme získali manuálním odfiltrováním výsledků a na nichž jsme prováděli tato pozorování, nebyla získána zcela neproblematicky a je třeba brát je s jistou rezervou. Pokoušeli jsme se o co nejkonzervativnější přístup a odfiltrovali všechny výsledky, v nichž byla pádová forma předcházejícího slova motivována např. jinou adpozicí (či byla taková interpretace alespoň možná). Zdá se, že tato slova existují kdesi na hraně a jejich klasifikace je skutečně sporná. To je ostatně zcela v pořádku, přijmeme-li tezi, že kategorie (nejen) v jazyce nejsou apriori dané a jasně vymezené (k takovému postoji se, jak jsme již vícekrát uvedli, kloníme i v této práci).

Vzhledem k tomu, že bylo vyhodnocování, co do vzorku zahrnout, takto sporné, nemusejí mít data tak vysokou vypovídací hodnotu. Jednoznačně dominují souvýskyty s „být“, a to u všech tří slov. Kolokační míry v tomto ohledu nejsou zcela spolehlivé, protože

⁷⁶ „Pokračujíc“ je zde rovněž zajímavé, jednak jako potenciální ambipozice, kterou jsme nezávězili, jednak skutečností, že se výjimečně jedná o ustrnulý tvar femininní. Objeveno bylo ve dvou odlišných textech na jiné téma, pokaždé v této podobě.

MI-score a logDice kolokaci podceňují kvůli obecně vysoké frekvenci slovesa „být“⁷⁷, zatímco T-score jí sice přisuzuje nejvyšší hodnotu, ale z podobných důvodů by patrně sloveso „být“ naopak stavělo vysoko tak či onak.

Podíváme-li se ale na jednotlivé konkordance blíže, vidíme, že se „být“ vyskytuje ve 32 z 34 řádků konkordance pro „blízko“, 85 z 89 řádků konkordance pro „blíž(e)“ a v případě „nejblíž(e)“ v 66 řádcích z 68⁷⁸. Jako příklad výskytu bez „být“ uveďme:

(50) Všechny pohledy se soustředily na apoštola, který stál Mistrovi nejblíže.

Z řad komplementů se v tabulce kolokátů slova „blízko“ neobjevuje žádný. V případě „blíž(e)“ přisuzuje MI-score větší význam lemmatům „pravda“, „smrt“ a „člověk“ (v textech vždy v plurálu, nicméně po přezkoumání jde někdy ve skutečnosti o subjekt věty; po dočasném odfiltrování takových výskytů skóre klesá z 5,287 na 4,735). „Pravda“ a „člověk“ pak figurují jako možné kolokáty i u „nejblíž(e)“, přičemž „pravda“ je v obou případech nejvýše s MI-score > 8.

Informace o kolokacích s „být“ nám také mnoho neříkají o tom, zda se v konkrétních případech jedná o figurativní či doslovné užití, což může výrazně měnit náš pohled na konstrukci jako takovou.

6.1.9 Nemluvě o

Vzhledem k tomu, že jsme vyhledávali kolokace slova „nemluvě“ jako takového, ignorujeme „o“, které tak se svou stoprocentní pravděpodobností souvýskytu ve vzorku zcela nepřekvapivě dosahuje velmi vysokých hodnot (vyhledávali jsme samozřejmě stále v rámci získané konkordance, „o“ nebylo zahrnuto jen proto, abychom do KWIC zároveň nezahrnuli komplementy mezi ním a „nemluvě“ a nepřišli tak o informace o kolokátech).

Co již ovšem ignorovat nehodláme, je částice „ani“, kterou jako silný kolokát vnímají všechny tři míry (MI-score 8.571, T-score 11.927, logDice 5.039). Hodnoty MI-score a logDice má vůbec nejvyšší ze všech kolokátů, v případě T-score je nad ní pouze interpunkce a již zmíněné ignorované „o“. „Ani“ je ve vzorku zastoupeno v asi 44,4 % výskytů (konfidenční interval zhruba 39 až 49 procent). Patrně půjde o důsledek verbálníhoho

⁷⁷ MI-score ostatně vypovídá o vzájemném přitahování, které bude ze strany slovesa „být“ výrazně slabší.

⁷⁸ Ve všech třech případech bude zastoupení v populaci s jistotou na 95% minimálně osmdesátiprocentní.

původu adpozice. „Vůbec“, které plní podobnou funkci, je podstatně méně frekventované a dosahuje v jednotlivých výpočtech nižších hodnot.

Bližší prozkoumání lemmat na předcházející pozici (a také na dalších dvou pozicích před ní, abychom pokryli komplementy, které dotaz potenciálně může nalézt) neukazuje na existenci pravidelnějších n-gramů. Ve všech třech případech je počet lemmat vysoký a jen málo z nich je zastoupeno více než jednou, přičemž frekventovanější lemmata jsou (podle zvolené vzdálenosti) buď již zmíněné „ani“ či „vůbec“, nebo „o“, potažmo interpunkce.

6.1.10 Shrnutí

Pokusíme-li se shrnout výše uvedené poznatky, vidíme, že adpozice většinou přijímají své možné komplementy vcelku volně a vstupují-li do ustálených vazeb, jde spíše o vazby s řídicím slovem (obvykle slovesem). Zatímco „navzdory“ v tomto ohledu projevuje velkou míru svobody, ostatní adpozice se často pojí převážně s několika málo řídicími slovy. V každé z konkordancí se však našlo alespoň malé množství výskytů, v nichž se adpozice pojila s jiným slovem či stála samostatně. Poněkud extrémní je v tomto ohledu trojice „blízko“, „blíž(e)“ a „nejblíž(e)“ – tato slova se takřka vždy pojí s „být“. Toto zjištění nicméně mohlo být zkresleno manuálním filtrováním výskytů.

Zvláštní skupinu tvoří adpozice objevující se v parentetických konstrukcích, které vzhledem k syntaktickým specifikům jejich užití nevykazují podobné vazby na řídicí slova. Pozorujeme však silnou kolokabilitu adpozic „počínaje“ a „konče“, přičemž „konče“ se zdá být na „počínaje“ o něco závislejší než naopak.

Souhrnně ovšem můžeme říci, že výše představená hypotéza patrně nemá absolutní platnost, tendenci některých ambipozic vystupovat v ustálených slovních spojeních však vyvrátit nelze. Bylo by vhodné testovat, zda svou mírou kolokability podobné konstrukce nějak výrazně vyčnívají ve srovnání s podobnými strukturami či zbytkem textu.

6.2 *Analýza metadat*

Přejdeme nyní k další výzkumné otázce – v této podkapitole se budeme snažit zjistit, zda existuje významná korelace mezi některými aspekty geneze textů a mírou výskytu prepozic (resp. ambipozic) za komplementem. Vzhledem k omezenému prostoru se zde však bohužel nemůžeme věnovat všem navrhovaným ambipozicím. Nastíníme tedy alespoň princip, jakým lze takovou problematiku zkoumat, a pokusíme se na příkladu již mnohokrát zmiňovaného slova „navzdory“ ukázat, jak se jazykové chování českých mluvčích mění

podle typu textu. V budoucím výzkumu by ovšem rozhodně bylo zajímavé téma rozvinout šířeji.

Pro tyto účely budeme využívat metadat, jimiž jsou obdařeny texty zanesené do použitého korpusu SYN2020. Obsahují například základní informace o autorovi, žánrovou klasifikaci či informaci o zdrojovém jazyku textu. Některé kategorie, jako je například pohlaví autora, ovšem nemusí být vždy specifikovány. Pro účely této pilotní studie se spokojíme se dvěma kategoriemi. Jsou jimi typy textů a zdrojový jazyk.

Jinak řečeno zkusíme zjistit, zda nám data umožňují negovat hypotézy, že:

H_a: Neexistuje významná korelace mezi typem textu a tendencí užívat ambipozice v postpozici.

H_b: Neexistuje významná korelace mezi zdrojovým jazykem textu a tendencí užívat ambipozice v postpozici.

Naše možnosti jsou v tomto směru samozřejmě omezené skutečností, že testujeme pouze jednu ambipozici. Na druhou stranu, prokáže-li se u ní vliv typů textů, v nichž figuruje, na slovosled, můžeme alespoň konstatovat, že by podobné úvahy mohly být smysluplné.

Přesuňme se nyní k bližšímu popisu dat, s nimiž budeme pracovat. Texty v SYN2020 jsou tříděny do následujících kategorií:⁷⁹

Tabulka 3: Skupiny typů textů a typy textů v SYN2020

FIC (beletrie)	NFC (oborová lit.)	NMG (publicistika)
NOV (próza)	SCI (odborná lit.)	NEW (tradiční publicistika)
COL (kratší próza)	POP (populárně naučná lit.)	LEI (volnočasová publicistika)
SCR (drama)	PRO (profesní literatura)	
VER (poezie)	MEM (memoáry, autobiogr.)	
	ADM (administrativa)	

Samozřejmě je otázka, nakolik je možné objektivně kategorizovat texty, takže lze předpokládat, že při jejich klasifikaci bylo jistě učiněno několik kompromisů. Autorský kolektiv stojící za užívaným korpusem také upozorňuje na skutečnost, že u zahrnutých periodik nebylo realistické ověřovat zdrojový jazyk všech jednotlivých článků, což se může

⁷⁹ Viz Cvrček a Richterová (2015).

promítnout do zastoupení češtiny ve zkoumaných metadatech.⁸⁰ Na získané výsledky je tak třeba nazírat i s tímto vědomím.

Zastoupení „navzdory“ v postpozičním užití (tzn. jaká část užitých „navzdory“ byla postponována) v rámci textů zkoumaného typu budeme vždy srovnávat s jeho zastoupením v textech jiných. Opět je tak třeba konstatovat, že do jisté míry spoléháme na správné značkování v korpusu, což do našeho výzkumu vnáší určitou nepřesnost.

Jistý problém v tomto ohledu představuje také skutečnost, že některé postpozice jsou v korpusu skutečně značeny jako adpozice, takže by docházelo k překryvům. Tyto výskyty tedy bylo z konkordance prepozic nutno manuálně odfiltrovat⁸¹.

Pro srovnávání dvojic dat využijeme metodu Risk Ratio (RR), která poměruje pravděpodobnost výskytu jevu v jedné a druhé skupině. Dílčí výpočty si lze přehledně vizualizovat následující kontingenční tabulkou 2×2 :

Tabulka 4: Data potřebná k výpočtu RR

	Počet textů daného typu	Počet textů jiných typů	Celkem
Konkordance postpozic	a	b	a + b
Konkordance prepozic	c	d	c + d
Celkem	a + c	b + d	a + b + c + d

Samotné RR poté na základě těchto údajů vypočítáme jako podíl $a/(a+c)$ a $b/(b+d)$, tedy podíl pravděpodobností výskytu postpozic v textech daného typu a v textech ostatních.

$$RR = \frac{a/(a+c)}{b/(b+d)}$$

RR = 1 by značilo situaci, kdy je pravděpodobnost postpozičního užití v obou skupinách stejná (a žánr, resp. typ textu tedy nemá v datech pozorovatelný vliv).

⁸⁰ Viz Cvrček a Richterová (2021c).

⁸¹ Toho jsme dosáhli postupným negativním filtrováním řádků obsahujících delší části dotčených textů z konkordance s postpozicemi. Vzhledem k nízkému počtu překrývajících se dat (21 řádků) nebyl tento úkon neúměrně časově náročný.

Pro naše účely bude směrodatné $RR \neq 1$, které naopak značí vyšší či nižší zastoupení postpozic v textech zvoleného typu.

Před zahájením samotného výzkumu si však ještě definujme konfidenční interval RR, abychom zmírnili dopad velikostí vzorků na naše závěry. Bude-li hodnota RR 1 zahrnuta v intervalu, nebude možné vynášet žádné generalizace, resp. nebudeme moci s dostatečnou jistotou tvrdit, že bychom k podobným závěrům došli i při opakování experimentu či zkoumání celé populace, protože spolu zvolené proměnné podle všeho vůbec nemusí souviset (je pak totiž možné, že je šance výskytu v obou skupinách stejná, což by značilo nulový vliv žánru na užívané struktury).

Konfidenční interval se počítá ve dvou krocích. Nejdříve se stanoví konfidenční interval přirozeného logaritmu RR:

$$CI_{1-\alpha}(\ln(RR)) = \ln(RR) \pm z_{\alpha/2} \sqrt{\frac{c/a}{(a+c)} + \frac{d/b}{(b+d)}}$$

Počítáme opět s hladinou významnosti $\alpha = 0,05$. Hodnota $z_{\alpha/2}$ tedy bude 1,96. Z takto získaných krajních hodnot konfidenčního intervalu kolem $\ln(RR)$ poté snadno získáme umocněním základu logaritmu (tedy e, přibližně 2,718) na jednotlivé krajní hodnoty.

Výsledky naší krátké analýzy jsou následující⁸² (uvedeno s přesností na 4 desetinná místa):

Tabulka 5: RR pro beletrii

	RR	Konfidenční interval	Spolehlivé ⁸³
FIC	1,0219	<0,7340; 1,4227>	ne
NOV	0,7011	<0,4797; 1,0245>	ne
COL	1,4610	<0,7981; 2,6745>	ne
SCR	2,1510	<0,3155; 14,6627>	ne
VER	9,2265	<4,8509; 17,5490>	ano

⁸² Frekvence jednotlivých typů textů lze nalézt na: https://github.com/Jirickal/czech_ambipositions, uvedené hodnoty RR byly vypočítány pomocí aplikace aStat (idman 2010).

⁸³ „Spolehlivost“ zde míníme, zda můžeme na základě vypočteného konfidenčního intervalu usuzovat, že efekt opravdu nejspíše nebude nulový (tj. že by při opakování, respektive zkoumání celých populací RR nebylo rovno 1).

Tabulka 6: RR pro oborovou literaturu

	RR	Konfidenční interval	Spolehlivé
NFC	0,2913	<0,1841; 0,4610>	ano
SCI	0,3011	<0,1239; 0,7320>	ano
POP	0,2551	<0,1198; 0,5435>	ano
PRO	1,0600	<0,5007; 2,2442>	ne
MEM	0,2587	<0,0644; 1,0396>	ne
ADM	–	–	–

Tabulka 7: RR pro publicistiku

	RR	Konfidenční interval	Spolehlivé
NMG	2,5274	<1,8394; 3,4728>	ano
NEW	2,1258	<1,5153; 2,9822>	ano
LEI	1,9621	<1,2871; 2,9936>	ano

Obecně vzato se tedy zdá, že tendence postponovat „navzdory“ je silnější v publicistice a slabší v oborové literatuře. Beletristické texty zřejmě nemají vliv, kromě poezie, kde je velikost efektu obrovská (tendence postponovat „navzdory“ je minimálně téměř pětkrát, ale možná až téměř osmnáctkrát vyšší, což by mohlo souviset s obecnými tendencemi invertovat v poezii slovosled například z rytmických důvodů nebo kvůli rýmům). Pro uspokojivé stanovení vlivu dramatu nemáme dostatek dat, což vysvětluje rozsáhlý konfidenční interval. Administrativa se v konkordanci postpozičních užití neobjevuje vůbec, v případě prepozičního užití pouze jednou z 6513 textů, takže jsme ji do výpočtů nezahrnovali.

Vliv má podle všeho i zdrojový jazyk textu s tím, že je zde tendence postponovat spíše v původně českých textech (RR 3,1908; interval 2,1822 až 4,6658), negativní je naopak tendence u překladů například z angličtiny (RR 0,3011; interval 0,1770 až 0,5122). S ohledem na to, že němčina užívá ambipozic, nás zajímaly i výsledky pro překlady z němčiny, ale vypočítané hodnoty bohužel ukazují na nedostatek dat (konfidenční interval kolem RR 0,3243 zahrnuje hodnoty od 0,0808 do 1,3019). Podobné soudy by ovšem bylo patrně lepší vynášet na základě zkoumání specializovaných korpusů.

Zdá se tedy, že vliv typů textů není ani v nejmenším zanedbatelný a zasloužil by si další výzkum a souhrnnou interpretaci (bylo by tak možné zkoumat korelaci obecných tendencí postponovat některé prvky, např. přívlastky, s postponováním adpozic, nebo se dívat, zda jsou tyto vlivy u všech navrhovaných ambipozic srovnatelné).

6.3 Výzkum ambipozic a radial category profiling

Nabízí se klást si otázku, zda se popisované ambipozice na různých pozicích užívají pro vyjadřování různých významových vztahů. Jinými slovy – zda se od sebe prepoziční a postpoziční užití nějak významně liší. Ostatně skutečnost, že se u ambipozic mohou v závislosti na umístění objevovat rozdíly ve formě či významu, zmiňuje i Hagège (2010, s. 124).

Velmi podnětný je v této otázce výzkum Jandy, Antonsen a Baal. Zmíněné autorky zkoumají, jak ambipozice užívají mluvčí severní sámštiny, která je typologicky specifická tím, že jsou mezi jejími adpozicemi ambipozice hojně zastoupeny⁸⁴ (Janda et al. 2014, s. 91).

Autorky se domnívají (a pokoušejí se ověřit), že jazyky s větším množstvím ambipozic užívají jejich umístění komplexněji a systematictěji než jazyky, které mají ambipozic méně⁸⁵, tedy že jej mluvčí daných jazyků užívají organizovaněji i s ohledem na význam, který má jejich výpověď zprostředkovat.

Tuto tezi testují prostřednictvím statistické metody, kterou nazývají „radial category profiling“, původně navržené „pro měření rozdílů mezi vysoce synonymními polysémními výrazy“. Její bližší představení nalezneme v práci Nesseta et al. (2011).

Metoda vychází z konceptu radiálních kategorií a staví na předpokladu, že i když mohou být synonyma vymezena stejnou škálou či repertoárem možných významů, mohou se lišit z hlediska jejich distribuce (2014, s. 96).

Radiální kategorie jsou kognitivně-lingvistický koncept. Lze si je představit jako určité sítě podkategorií uspořádané kolem prototypického členu podle vztahů k prototypu samotnému a k ostatním prvkům, přičemž ve výsledku vůbec nemusejí univerzálně sdílet jedinou vlastnost. Vztahy a prvky přítomné v radiální kategorii jsou otázkou kulturních konvencí a nejsou tedy předvídatelné. Za radiální kategorii lze považovat právě i polysémní slova, přičemž jednotlivé prvky či podkategorie představují jejich různé významy (Lakoff 1990 nebo Evans a Green 2009, s. 275–277, 328).

⁸⁴ Údajně jde až o 22 % všech adpozic severní sámštiny. 75 % pak představují postpozice a 3 % prepozice (Janda et al. 2014, s. 91).

⁸⁵ Za jazyk s nízkým (ovšem ne nulovým) počtem ambipozic pokládají ruštinu, což si vzhledem k dosti blízké příbuznosti ruštiny s češtinou pro účely této práce jistě zaslouží naši bližší pozornost. Mezi ambipozice, které údajně ruština užívá, zahrnují slova *спустя, погода* (*spustja, pogodja* obojí znamenající „po“) a *ради* (*radi*, „pro / ve prospěch“) (2014, s. 91).

Radial category profiling pak spočívá ve vytváření „profilů“ jednotlivých kategorií, přičemž autoři tyto profily definují jako „distribuce relativních frekvencí podkategorií radiální kategorie“ (Nesset et al. 2011, s. 397). Jinými slovy se tedy pro každou lexikální jednotku stanoví relativní frekvence či míra zastoupení jejích jednotlivých významů a výzkumníci tak mají o jednotlivých radiálních kategoriích (v tomto případě tedy polysémních slovech) k dispozici detailnější informace, díky čemuž lze tyto snáze a podrobněji srovnávat.

Pro účely výzkumu ambipozic tuto metodu adaptují tak, že s prepozičním a postpozičním užitím každé ambipozice pracují jako s polysémními synonymy (jednotlivé významy těchto polysémních jednotek představují typy vyjadřovaných vztahů – prostorové, časové atp.). Ve svých pozorováních pak dospívají k závěru, že z hlediska vyjadřování významových odstínů hraje v severní sámštině umístění ambipozice významnou roli, zatímco například v ruštině pozorují vliv minimální, takřka nulový – nedaří se jim rozpoznat žádné významové rozdíly, pouze u některých adpozic pozorují jistou tendenci pojit se podle umístění s životnými či neživotnými komplementy (2014, s. 100).

Jelikož čeština ambipozic užívá také jen marginálně, mohlo by být zajímavé pokusit se o podobnou analýzu i na českých datech. Pokud platí hypotéza, kterou autoři představili, měly by být rozdíly ve významech mizivé. Tuto hypotézu by ovšem bylo vhodné v budoucnu ověřit.

Nejdříve by ovšem bylo nutné identifikovat škálu významů či použití jednotlivých adpozic, protože bez tohoto kroku nelze přistoupit k utváření profilu dané adpozice. Z ambipozic uvedených výše se možná nabízí „naproti“, které je schopno vyjadřovat „dynamické“ významy (směřování vstříc něčemu, případně i figurativně) či „statické“ významy (z hlediska relativní polohy). Rovněž by jistě bylo zajímavé v tomto ohledu poměřovat, s jakými slovy tvoří kolokace prepoziční a s jakými postpoziční užití.

6.4 *Aktuální členění větné*

Nezanedbatelnou složkou motivace mluvčích k postpozicičnímu užití adpozic lze dle nás také popsat pomocí principu, který Mathesius (a česká tradice obecně) označuje jako „aktuální členění větné“ (dále AČV). To je považováno za „primární činitel určující český slovosled“ (Panevová et al. 2014, s. 193, 209). Pro velmi stručný popis zde využijeme koncepce užití v MSC 2, která vychází z přístupu TFA (topic-focus articulation), jímž na Mathesia navazuje Sgall a jeho žáci (ibid., s. 195). Operuje s dichotomií dvou částí věty – „základu“ (topic) a „ohniska (focus) – přičemž základem se míní ta část, o níž věta vypovídá, a ohniskem ta, která vypovídá o základu. Tato dichotomie úzce souvisí s dichotomií „kontextově zapojeného“ či „známého“ (ať již z textu či komunikační situace) a „kontextově nezapojeného“, „neznámého“ – nových informací (ibid., s. 204).

Koncepce operující s AČV zmiňují tendenci přizpůsobovat slovosled „výpovědní dynamičnosti“, tedy umísťovat dynamičtější prvky (neznámé, představované ohniskem) spíše na konec vět (kde se, jak autoři uvádějí, také standardně a bezpříznakově vyskytuje intonační centrum věty). Důsledkem tohoto principu tak věty či konstrukce mohou nabývat jiných, specifictějších významů podle toho, jakým způsobem jsou uspořádány jejich jednotlivé prvky (ibid., s. 210–211).

Pokud tedy utvoříme konstrukci typu „Půjdeme naproti jemu.“, implikujeme tím, že slovo „jemu“ stojí v ohnisku věty, jelikož adpozice „naproti“ umožňuje v těchto případech užití antepoziciční i postpoziciční (a tedy jistou modulaci významů). Přirozeně na něj tak klademe důraz, který je v tomto případě ještě umocněn užitím delší formy zájmena (oproti „Půjdeme mu naproti.“).

Domníváme se tedy, že tendenci postponovat některé adpozice může vysvětlit i snaha reflektovat zamýšlenou hierarchii dynamičnosti jednotlivých prvků.

Popis, který jsme zde představili, je samozřejmě velmi zjednodušující a komplexní problematiku AČV ukazuje jen ve velmi hrubých rysech. Na empirické ověření vlivu popsaných tendencí na způsob, jakým mluvčí češtiny umísťují adpozice, zde nemáme prostor. Téma by ovšem bylo vhodné blíže prozkoumat. Tento popis také samozřejmě, jako tomu bylo i v ostatních částech této kapitoly, vysvětluje jen možnou motivaci postpozicičního či antepozicičního užití některých adpozic, nikoliv příčinu samotné možnosti takového užití.

7 Možná zaměření budoucího výzkumu

Již v úvodu práce jsme avizovali, že naším cílem ani zdaleka nebylo podat zevrubný a kompletní popis postponovaných adpozic v češtině, ale spíše na ně jako na zřídka tematizovanou problematiku upozornit a provést několik úvodních pozorování, z nichž by bylo možné vycházet v budoucnu. V této části bychom se tak rádi věnovali několika směrům, které se nám jeví jako potenciálně hodné zkoumání.

První zajímavou oblastí je diachronní výzkum jevu a proměnlivosti jeho frekvence napříč vývojovými fázemi jazyka. Bude-li možné sehnat dostatečné množství dat, mohlo by toto bádání poskytnout zajímavé informace nejen o ambipozicích v češtině, ale také obecněji o problematice gramatikalizace.

S tím souvisí též možnost výzkumu zaměřeného typologicky či na otázky kontaktné lingvistiky. Mohli bychom zkoumat, zda lze pozorovat externí vlivy na vývoj jevu v češtině, případně se blíže věnovat této problematice v oblasti slovanských jazyků (například z hlediska jejich kontaktů s jinými jazyky, které postpozice či ambipozice mají). Důležité poznatky v této oblasti podle nás přináší Reindl⁸⁶, který se domnívá, že – s výjimkou postpozic vycházejících ze staroslověnských slov дѣла (děl'a, „pro, kvůli“) a ради (radí, tentýž význam):

„(...) all of the remaining postpositions of modern Slavic languages are calques from German, either created ‘on the spot’ as equivalents of the German postpositions, or grammaticalized from native Slavic constructions to approximate a German syntactic and semantic construct.“
(Reindl 2001, s. 91–92)

Příčiny takového přejímání vidí ve vysoké míře bilingvismu mluvčích slovanských jazyků žijících v těsné blízkosti německy mluvících oblastí a společenské prestiži němčiny při jazykovém kontaktu (v různých sférách lidské činnosti). Bylo by vhodné poznamenat, že všechny jazyky, o kterých hovoří, jsou také jazyky slovanských národů bývalé Rakousko-uherské monarchie⁸⁷.

⁸⁶ Reindl využívá ve srovnání s naší prací mírně odlišné terminologie. Adpozicím, které po vzoru Hagège označujeme jako ambipozice, říká Reindl „alterpozice“, zatímco termín „ambipozice“ v jeho textu odpovídá zde popsáným „cirkumpozicím“. Názvosloví, které bylo použito v této práci, jsme zvolili především na základě skutečnosti, že s ním v dané podobě pracuje většina zdrojů.

⁸⁷ Na rozdíl od situace v uherské části monarchie garantoval v tzv. „předlitavské“ části článek 19 státní ústavy z roku 1867 právo na ochranu národních jazyků jednotlivých národů a rovnost jazyků ve veřejné sféře. Ačkoliv však nadřazenost němčiny nebyla stanovena zákonem, měla němčina při diskusích o jazyce jisté

V této souvislosti mluví o postpozicích ve slovinštině, srbochorvatštině (ačkoliv z dnešního pohledu bychom hovořili spíše srbštině, chorvatštině, černohorštině a bosenštině) a hornolužické srbštině (ibid., s. 92). O češtině se v tomto smyslu nezmiňuje, na první pohled však vidíme některé významové shody mezi výše identifikovanými ambipozicemi a předložkami, které v daných jazycích Reindl považuje za protějšky německých prostředků (adpozice s významy jako „naproti“ či „navzdory“).

Pozoruhodné je, že autor ve přímém rozporu s Jandou, Antonsen a Ball (viz podkapitolu 6.3) tvrdí, že Ruština, která nepřišla do natolik intenzivního kontaktu s němčinou, ambipozice nemá, a to ani jako archaismy:

„The archaic postpositions *dla* and *radi*, discussed above, are set off from the other postpositions by the fact that they occur in languages that are not necessarily German-adjacent--for example, in Russian. Nonetheless, those languages that preserve it as a postposition or alterposition are German-adjacent.⁸⁸“ (ibid., s. 95)

V souvislosti s ruštinou zmiňuje ještě tzv. „pleonastické prepozice“, tedy prepozice znovu zopakované po komplementu, které se vyskytují ve starších ruských textech a jejichž výskyt autor nepovažuje za srovnatelný jev (ibid., s. 94).⁸⁹

Kromě toho, že tyto příklady a skutečnosti demonstrují rozkolísanost popisu fenoménu ve slovanských jazycích, také vidíme, že se jedná o slibnou oblast pro budoucí typologický výzkum, která se nám otevírá díky připuštění plauzibility ambipoziční analýzy.

výsadní postavení, snad i kvůli „předpokládané civilizační nadřazenosti [jejích] mluvčích“ (vlastní překlad z německého originálu), což se promítlo i do několika pokusů nacionalisticky smýšlejících skupin a politiků uzákonit ji jako jasně výše stojící „státní jazyk“ (Wolf 2012, s. 66, 73–74).

⁸⁸ Na druhou stranu je namístě se ptát, nakolik lze otázku vlivu němčiny na ruštinu upozadit.

⁸⁹ Jak Reindl dále uvádí, Vondrák takové konstrukce pozoruje i v textech českých nebo litevských (Vondrák 1928, s. 299, cit. dle Reindla, 2001). Svým způsobem tak tato poznámka vrhá nové světlo na intenzifikační analýzu, kterou nabízí Kobayashi (viz podkapitolu 4.2) a kterou jsme zavrhlí jako na češtinu stěží aplikovatelnou. I tak se však nabízí řada otázek. Pokud by šlo skutečně o pozůstatek zdvojování předložek, proč by mluvčí elidovali pleonastickou prepozici v jejím obvyklém umístění a ne v postpozici? Vykazovaly podobné chování i adpozice, o nichž v této práci hovoříme jako o možných českých ambipozicích? Pokud ano, proč došlo k zachování „intenzifikátoru“ jen u nich? A konečně, i pokud lze hovořit o podobné diachronní motivaci, vnímají mluvčí češtiny tento jev synchronně tímto způsobem? Na tyto otázky nedokážeme uspokojivě odpovědět. Rozhodně se však zřejmě jedná o oblast, která by si přeci jen v budoucnu zasloužila bližší prozkoumání.

Obecně vzato by jistě bylo přínosné provést podrobnější navazující výzkum s větším záběrem potenciálních ambipozic a případně sofistikovanějším vyhledáváním (a analýzou) kontextů jejich výskytu. Výše jsme zmínili kupříkladu problematiku víceslovných adpozic, potenciál by jistě mohlo mít i bádání, které by se ještě méně spoléhalo na informace poskytnuté tagovacími nástroji.

Nesporně by se hodilo rozšířit oblast zájmu i na jiné, specializovanější korpusy, kupříkladu problém zkoumat z hlediska jeho výskytu v překladových textech na základě dat obsažených v paralelních a srovnatelných korpusech⁹⁰.

Jako plodná se nám jeví i oblast zkoumání významových rozdílů mezi jednotlivými užitími (např. pomocí představené metody radial category profiling)⁹¹ a z pragmatického hlediska motivací mluvčích k užití méně obvyklé postponované varianty.

Další potenciálně zajímavou oblast představuje výzkum jevu v mluveném a psaném jazyce. Podobně jako u diachronního výzkumu by však vzhledem k tomu, že se nejedná o příliš frekventovaný jev, mohlo být obtížné sehnat dostatek dat pro analýzu ambipozic v mluvené češtině.

⁹⁰ Paralelní korpusy sestávají z původních textů a jejich překladů v jiném jazyce či jazycích, zatímco korpusy srovnatelné sestávají z několika subkorpusů, jejichž texty jsou vybrány na základě těchto kritérií (může jít např. o původní texty v různých jazycích či překladové a nepřekladové texty v jazyce jednom). (Chlumská 2017, s. 32–33)

⁹¹ V tomto ohledu by jistě mohlo být zajímavé hledat souvislosti i kroslingvisticky, přihlídneme-li k Reindlově hypotéze o souvislostech s němčinou.

8 Závěr

Tato práce si kladla za cíl zpochybnit mnohdy nekriticky přijímané stanovisko, že čeština neobsahuje jiné druhy adpozic než prepozice, resp. že české adpozice vždy předcházejí svému komplementu. Tento postoj totiž, jak jsme se pokusili demonstrovat, může vést k nekonzistencím v popisu jazyka.

Po odprezentování argumentů hovořících pro opuštění takové hypotézy jsme se přesunuli k úvodním pozorováním autentických dat v korpusu SYN2020. Jedná se ovšem o problematiku natolik obsáhlou, že jsme se zde v žádném případě nepokoušeli přinést vyčerpávající popis, který by ji zachytil v úplnosti a ze všech možných úhlů pohledu.

Naopak jsme se snažili nastínit několik možných směrů, jimiž by se další výzkum problematiky mohl vydat, jelikož si žádá komplexnější a hlubší prozkoumání. Za všechny zde uvedme např. aspekty typologické, otázky pragmatiky či sémantických posunů nebo i teoretické otázky nazírání na samotný princip kategorizace lexémů do tříd (a problémy koncepce těchto tříd).

Na tomto místě bychom také rádi shrnuli (či explicitně formulovali, nebylo-li tak učiněno v textu) hypotézy, které jsme představili v této práci, ať již ty, k nimž jsme došli na základě teoretických úvah a literární rešerše, nebo ty, které formulujeme na základě vlastních pozorování autentických dat. Ve všech případech bude ovšem jistě do budoucna třeba problematiku prozkoumat hlouběji (i s přihlédnutím k tomu, že zde nebyly do hloubky zkoumány např. adpozice víceslovné, které by mohly vykazovat specifické vlastnosti).

Pro přehlednost je uvádíme očíslované v pořadí, v jakém se objevovaly v práci:

- H₁: Čeština má kromě prepozic i ambipozice a cirkumpozice.
- H₂: České ambipozice a cirkumpozice představují marginální část všech adpozic.
- H₃: Alespoň některé české ambipozice lze postpozicičně užívat produktivně.
- H₄: Původ či žánr textu může mít vliv na užití ambipozic v postpozici.
- H₅: Mezi oběma užitími ambipozic nejsou systematické sémantické rozdíly.
- H₆: Motivace postponovat ambipozice souvisí s výpovědní dynamičností prvků.

Především ale doufáme, že tato práce a pilotní korpusové sondy v ní obsažené připraví půdu budoucímu, komplexnějšímu a hlubšímu výzkumu, který snad – tradici navzdory – zlepší naše chápání jazyka a posune nás dále od prostého přebírání dříve formulovaných hypotéz o jeho fungování.

Seznam použité literatury, zdrojů a nástrojů

AARTS, Bas, 2011. *Oxford Modern English Grammar*. Oxford; New York: Oxford University Press. ISBN 978-0-19-953319-0.

BISKUP, Petr, 2017. PŘEDLOŽKA. In: Petr KARLÍK, Marek NEKULA, Jana PLESKALOVÁ, ed. *CzechEncy – Nový encyklopedický slovník češtiny* [online]. [cit. 2021-03-31]. Dostupné z: <https://www.czechency.org/slovník/PŘEDLOŽKA>.

CVRČEK, Václav a kolektiv, 2015. *Mluvnice současné češtiny 1: Jak se píše a jak se mluví*. 2. vyd. Praha: Nakladatelství Karolinum. ISBN 978-80-246-2812-7.

CVRČEK, Václav a Olga RICHTEROVÁ, ed., 2015. seznamy:txtype. *Příručka ČNK* [online]. [cit. 2021-04-16]. Dostupné z: <http://wiki.korpus.cz/doku.php?id=seznamy:txtype&rev=1450453769>.

CVRČEK, Václav, 2017. PRECISION & RECALL. In: Petr KARLÍK, Marek NEKULA, Jana PLESKALOVÁ, ed. *CzechEncy – Nový encyklopedický slovník češtiny* [online]. [cit. 2021-03-31]. Dostupné z: <https://www.czechency.org/slovník/PRECISION%20&%20RECALL>.

CVRČEK, Václav a Olga RICHTEROVÁ, ed., 2021a. pojmy:syntakticka_analyza. *Příručka ČNK* [online]. [cit. 2021-04-16]. Dostupné z: http://wiki.korpus.cz/doku.php?id=pojmy:syntakticka_analyza&rev=1610965143

CVRČEK, Václav a Olga RICHTEROVÁ, ed., 2021b. seznamy:tagy [online]. *Příručka ČNK* [online]. [cit. 2021-04-16]. Dostupné z: <http://wiki.korpus.cz/doku.php?id=seznamy:tagy&rev=1615437205>

CVRČEK, Václav a Olga RICHTEROVÁ, ed., 2019a. pojmy:asociacni_miry. *Příručka ČNK* [online]. [cit. 2021-04-16]. Dostupné z: http://wiki.korpus.cz/doku.php?id=pojmy:asociacni_miry&rev=1554815423

CVRČEK, Václav a Olga RICHTEROVÁ, ed., 2021c. cnk:syn2020. *Příručka ČNK* [online]. [cit. 2021-04-16]. Dostupné z: http://wiki.korpus.cz/doku.php?id=pojmy:asociacni_miry&rev=1554815423.

ČERMÁK, František, 2011. *Jazyk a jazykověda: přehled a slovníky*. 4. vyd. (v Karolinu 2., doplněné). Praha: Nakladatelství Karolinum. ISBN 978-80-246-2360-3.

ČERMÁK, František, 2017. *Korpus a korpusová lingvistika*. Praha: Nakladatelství Karolinum. ISBN 978-80-246-3710-5.

EVANS, Vyvyan a Melanie GREEN, 2006. *Cognitive linguistics: An Introduction*. Edinburgh: Edinburgh University Press. ISBN 978-0-8058-6014-6.

FERRER I CANCHO, Ramon, 2004. Euclidean distance between syntactically linked words. *Physical Review E* [online]. **70**(5) [cit. 2021-04-19]. ISSN 1539-3755. Dostupné z: [doi:10.1103/PhysRevE.70.056135](https://doi.org/10.1103/PhysRevE.70.056135).

GELDEREN, Elly van, 2010. *An introduction to the grammar of English*. 2. vyd. Amsterdam; Philadelphia: John Benjamins Publishing Company. ISBN 978-90-272-1168-2.

GREENBERG, Joseph H., 1966. Some Universals of Grammar with Particular Reference to the Order of Meaningful Elements. In: *Universals of Language*. 2. vyd. Londýn: MIT Press, s. 73–113. ISBN 978-0-262-57008-4.

HAGÈGE, Claude, 2010. *Adpositions*. Oxford; New York: Oxford University Press. Oxford studies in typology and linguistic theory. ISBN 978-0-19-957500-8.

HELBIG, Gerhard a Joachim BUSCHA, 1996. *Deutsche Grammatik: Ein Handbuch für den Ausländerunterricht*. 17. vyd. Lipsko: Langenscheidt, Verlag Enzyklopädie. ISBN 3-324-00118-8.

HERRITY, Peter, 2000. *Slovene: a comprehensive grammar*. Londýn; New York: Routledge. ISBN 0-415-23148-5.

CHLUMSKÁ, Lucie, 2017. *Překladová čeština a její charakteristiky*. Praha: Nakladatelství lidové noviny. Studie z korpusové lingvistiky. ISBN 978-80-7422-621-2.

IDMAN, 2010. *aStat* [software]. 19. října 2010 [cit. 2021-04-20]. Dostupné z: <https://play.google.com/store/apps/details?id=org.twbbs.astat&hl=cs&gl=US>. Požadavky na systém: Android 1.6 a vyšší; velikost 223 kB.

JANDA, Laura A., Lene ANTONSEN a Berit Anne Bals BAAL, 2014. A radial category profiling analysis of North Sámi ambipositions. In: *HDLS-10: Proceedings of the High Desert Linguistics Society Conference, University of New Mexico, November 1-3, 2012*, s. 91–102. ISSN 2330-6076.

JESPERSEN, Otto, 1924. *The philosophy of grammar*. Londýn: George Allen & Unwin Ltd.

KARLÍK, Petr, 2017. SPONA. In: Petr KARLÍK, Marek NEKULA, Jana PLESKALOVÁ, ed. *CzechEncy – Nový encyklopedický slovník češtiny* [online]. [cit. 2021-03-31]. Dostupné z: <https://www.czechency.org/slovník/SPONA>.

KOBAYASHI, Akiko, 2014. Postpositions in English. *英語と教育* [online]. (4) [cit. 2021-03-28], 13–35. Dostupné z: <https://ir.lib.shimane-u.ac.jp/36740>.

KOCHOVÁ, Pavla, Zdeňka OPAVSKÁ a kolektiv, 2016. *Kapitoly z koncepce Akademického slovníku současné češtiny*. Praha: Ústav pro jazyk český AV ČR, v.v.i. ISBN 978-80-86496-89-4.

KOMÁREK, Miroslav, Jan KOŘENSKÝ, Jan PETR, Jarmila VESELKOVÁ a kolektiv, 1986. *Mluvnice češtiny 2: Tvarosloví*. Praha: Academia.

KROUPOVÁ, Libuše, 1984. Klasifikace sekundárních předložek z hlediska jejich tvoření. *Naše řeč*. 67(3), 113–116.

KŘEN, M., V. CVRČEK, T. ČAPKA, A. ČERMÁKOVÁ, M. HNÁTKOVÁ, L. CHLUMSKÁ, T. JELÍNEK, D. KOVÁŘIKOVÁ, V. PETKEVIČ, P. PROCHÁZKA, H. SKOUMALOVÁ, M. ŠKRABAL, P. TRUNEČEK, P. VONDRÍČKA, A. ZASINA, 2017. *Korpus SYN, verze 6* [online]. 18. 12. 2017 [cit. 2021-04-21]. Praha: Ústav Českého národního korpusu FF UK. Dostupný z: <http://www.korpus.cz>.

KŘEN, M., V. CVRČEK, J. HENYŠ, M. HNÁTKOVÁ, T. JELÍNEK, J. KOCEK, D. KOVÁŘIKOVÁ, J. KŘIVAN, J. MILIČKA, V. PETKEVIČ, P. PROCHÁZKA, H. SKOUMALOVÁ, J. ŠINDLEROVÁ, M. ŠKRABAL, 2020. *SYN2020: reprezentativní korpus psané češtiny* [online]. [cit. 2021-04-21]. Praha: Ústav Českého národního korpusu FF UK. Dostupný z: <http://www.korpus.cz>.

KURZON, Dennis, 2008. "Ago" and its grammatical status in English and other languages. In: Dennis KURZON a Silvia ADLER, ed. *Adpositions: Pragmatic, semantic and syntactic perspectives*. Amsterdam; Philadelphia: John Benjamins Publishing Company, Typological studies in language, sv. 74, s. 209–227. ISBN 978-90-272-2986-1.

LAKOFF, George, 1990. *Women, fire, and dangerous things: What Categories Reveal about the Mind*. Chicago: The University of Chicago Press. ISBN 978-0-226-46804-4.

LEE, David, 1999. Intransitive prepositions: Are they viable? In: David LEE a Peter COLLINS, ed. *The Clause in English*. Amsterdam; Philadelphia: John Benjamins Publishing Company, Studies in language companion series, sv. 45, s. 133–148. ISBN 978-1-55619-931-8.

LEXIKO: webové hnízdo o novodobé české slovní zásobě a výkladových slovnících [online]. Ústav pro jazyk český AV ČR, v. v. i. [cit. 2021-04-16]. Dostupné z: <https://lexiko.ujc.cas.cz/index.php?page=3>.

LIBERT, Alan, 2006. *Ambipositions*. Mnichov: Lincom Europa. LINCOM studies in language typology, sv. 13. ISBN 978-3-89586-747-7.

LIBERT, Alan, 2013. *Adpositions and other parts of speech*. Frankfurt nad Mohanem: Peter Lang. ISBN 978-3-631-63786-9.

LIBERT, Alan, 2008. English ambipositions. In: Katarina RASULIĆ a Ivana Trbojević MILOŠEVIĆ, ed. *International Conference English Language and Literature Studies--Structures across Cultures: ELLSSAC proceedings*. Bělehrad: Belgrade University, Faculty of Philology, s. 143–151. ISBN 978-86-86419-45-3.

MACHÁLEK, Tomáš, 2014. *KonText* [software]. Praha: Ústav Českého národního korpusu FF UK. 22. února 2021 [cit. 2021-04-21]. Dostupný z: www.korpus.cz/kontext.

NESSET, Tore, Anna ENDRESEN a Laura A. JANDA, 2011. Two ways to get out: Radial Category Profiling and the Russian prefixes *vy-* and *iz-*. *Zeitschrift für Slawistik* [online]. 56(4), 377–402 [cit. 2021-04-12]. ISSN 0044-3506. Dostupné z: doi:10.1524/slwa.2011.0039

O slovníku. *Akademický slovník současné češtiny* [online]. Ústav pro jazyk český AV ČR, v. v. i. [cit. 2021-04-16]. Dostupné z: https://www.slovníkcestiny.cz/o_slovníku.php.

PANEVOVÁ, Jarmila a kolektiv, 2014. *Mluvnice současné češtiny 2: Syntax češtiny na základě anotovaného korpusu*. Praha: Nakladatelství Karolinum. ISBN 978-80-246-2497-6.

PETKEVIČ, Vladimír, 2013. Automatické rozpoznávání substantivního dativu při morfologické disambiguaci českých textů. *Korpus - gramatika - axiologie*. (7), 67–76. ISSN 1804-137X.

PETRÁČKOVÁ, Věra, Jiří KRAUS a kolektiv, 1998. *Akademický slovník cizích slov: A–Ž*. Praha: Academia. ISBN 80-200-0607.

REINDL, Donald F., 2001. Areal effects on the preservation and genesis of Slavic postpositions. In: Donald F. REINDL a Ljiljana ŠARIĆ, ed. *On prepositions*. Oldenburg: BIS. *Studia Slavica Oldenburgensia*, sv. 8, s. 85–99. ISBN 978-3-8142-0777-3.

REINDL, Donald F., 2008. *Language contact: German and Slovenian*. Bochum: Brockmeyer. *Diversitas linguarum*, sv. 20. ISBN 978-3-8196-0715-8.

REJZEK, Jiří, 2001. *Český etymologický slovník*. Voznice: Leda, 2001. ISBN 80-85927-85-3.

ROSCH, Eleanor, 1977. Classification of real-world objects: Origins and representations in cognition! In: Philip N. JOHNSON-LAIRD a Peter C. Wason, ed. *Thinking: Readings in Cognitive Science*. New York: Cambridge University Press, s. 212–222. ISBN 978-0-521-21756-9.

SLÁMA, Jakub a Barbora ŠTĚPÁNKOVÁ, 2019. On the Valency of Various Types of Adverbs and Its Lexicographic Description. *Jazykovedný časopis* [online]. **70**(2), 158–169 [cit. 2021-03-26]. ISSN 1338-4287. Dostupné z: <https://doi.org/10.2478/jazcas-2019-0047>.

Slovník spisovného jazyka českého, 2011 [online]. Ústav pro jazyk český AV ČR, v. v. i. [cit. 2021-04-16]. Dostupné z: <https://ssjc.ujc.cas.cz/>.

UHLÍŘOVÁ, Ludmila a Ivona KUČEROVÁ, 2017. SLOVOSLED. In: Petr KARLÍK, Marek NEKULA, Jana PLESKALOVÁ, ed. *CzechEncy – Nový encyklopedický slovník češtiny* [online]. [cit. 2021-03-31]. Dostupné z: <https://www.czechency.org/slovník/SLOVOSLED>.

VONDRÁČEK, Miloslav, 2020. K existenci nominativních prepozic v češtině. *Naše řeč*. **103**(1–2), 144–161. ISSN 2571-0893.

VONDRÁK, Václav, 1928. *Vergleichende Slavische Grammatik 2: Formenlehre Und Syntax*. 2. vyd. Göttingen: Vandenhoeck & Ruprecht.

WALLIS, Sean, 2013. Binomial Confidence Intervals and Contingency Tests: Mathematical Fundamentals and the Evaluation of Alternative Methods. *Journal of Quantitative Linguistics* [online]. **20**(3), 178–208 [cit. 2021-04-18]. ISSN 1744-5035. Dostupné z: <https://doi.org/10.1080/09296174.2013.799918>.

WILLIAMS, Edwin, 1994. Remarks on lexical knowledge. *Lingua* [online]. (92), 7–34 [cit. 2021-03-26]. ISSN 0024-3841. Dostupné z: [https://doi.org/10.1016/0024-3841\(94\)90336-0](https://doi.org/10.1016/0024-3841(94)90336-0).

WOLF, Michaela, 2012. *Die vielsprachige Seele Kakaniens*. Übersetzen und Dolmetschen in der Habsburgermonarchie 1848 bis 1918. Wien: Böhlau Verlag. ISBN 978-3-205-78829-4.

Seznam obrázků

- Obrázek 1: Projektivní (vlevo) a neprojektivní (vpravo) část stromu, adaptováno z MSC 2 (Panevová et al. 2014, s. 215), svislé projektivní čáry doplněny po vzoru MČ 2 (Komárek et al. 1986, s. 610) pro názornost..... 17
- Obrázek 2: Schematické zobrazení projektivních (pod)stromů s prepoziční či postpoziční vazbou. H označuje řídicí člen (head), A adpozici, C komplement. Na prvním řádku řídicí člen předchází vazbě, na řádku druhém následuje. 17
- Obrázek 3: Neprojektivní předložková vazba, zkonstruováno na základě písemné analýzy v MSC 2 (Panevová et al. 2014, s. 219) 18
- Obrázek 4: Analýza nalevo se nám jeví jako vhodnější, resp. pro analýzu vpravo nemáme dostatečné opodstatnění a oporu, např. v podobě jiného, jednoznačně postpozičního užití adpozice „zevnitř“. 48

Seznam tabulek

Tabulka 1: Seznam značených jednoslovných adpozic v SYN2020 a pádů, s nimiž se pojí	37
Tabulka 2: Spojovatelnost deverbálních adpozic s pády	41
Tabulka 3: Skupiny typů textů a typy textů v SYN2020	66
Tabulka 4: Data potřebná k výpočtu RR	67
Tabulka 5: RR pro beletrii	68
Tabulka 6: RR pro oborovou literaturu	69
Tabulka 7: RR pro publicistiku	69

Seznam zkratk

AČV	Aktuální členění větné
ASCS	Akademický slovník cizích slov
ASSČ	Akademický slovník současné češtiny
CQL	Corpus query language
ČNK	Český národní korpus
KWIC	Key word in context
MČ	Mluvnice češtiny
MSC	Mluvnice současné češtiny
NESČ	Nový encyklopedický slovník češtiny
PDT	Prague dependency treebank
RR	Risk Ratio
SSČ	Slovník spisovné češtiny pro školu a veřejnost
SSJČ	Slovník spisovného jazyka českého
TFA	Topic-focus articulation